

LÆRERVEILEDNING

INNHold

DEL 1 – GENERELT	4
1. OM LÆRERVEILEDNINGEN	4
2. OM TIDSREISE SÁPMI SKOLE	4
2.2 Kapitler, tema og ikoner – oversikt	5
2.3 Tilgang og innlogging	13
3. FAGFORNYELSEN OG KOMPETANSEMÅL	13
3.1 Overordnet del	13
3.2 Kompetansemål	16
3.3 Dybdelæring	18
4. PLANLEGGING AV UNDERVISNING	18
4.1 Baklengs planlegging	19
5. HVORDAN ER LÆRERVEILEDNINGENS DEL 2 OG 3 BYGGET OPP?	20
DEL 2 – TRADISJON	21
6. «TRADISJON» – HVILKE TEMA HØRER SAMMEN?	21
7. «SAMER ER URFOLK – HVA BETYR DET?»	23
8. «SIIDA-LIV» «TO TYPER TELT OG EN GAMME» «VERDDE»	27
9. «NOAIDI OG DEN HELLIGE TROMMA» «SEIDER» «SAMISKE GUDER OG GUDINNER»	34
10. «DYRELIV» «SEL» «ROVDYR» «SAU»	41
11. «KOMSE» «NÅLEHUS» «DUODJI – SAMISK HÅNDVERK» «BÅTBYGGERE MED NÅL OG TRÅD» «VERDENS FØRSTE SKILØPERE»	47
12. «STJERNEHIMMELEN» «NORDLYS»	54
13. «ÅTTE ÅRSTIDER» «MAT» «SPIS BARK, MEN LA TREET LEVE»	61
14. «NAVN» «SLEKT» «KOFTA»	66
15. «MYTER OG EVENTYR» «LEKER» «JOIK»	74
16. «SKOLE» «SNAKKER DU SAMISK?»	80
DEL 3 – HISTORIE	86
17. «HISTORIE» – HVILKE TEMA HØRER SAMMEN?	86
18. SAMISK HISTORIE FRAM TIL ÅR 1000	86

«Opp fra isen» | «Mortensnes» | «Spor etter samenes forfedre» |
«Villreinfangst» | «Tamrein» | «Tacitus» | «Snøfrid Svåsedatter og
Harald Hårfagre» | «Ottar» | «Skatt»

19. SAMISK HISTORIE FRA ÅR 1000 TIL 1600 **98**

«Verdens raskeste vikingskip» | «Vardøhus festning» |
«Heksekatta og Christian Kvart» | «Min kirke – mitt land» |
«Misjon – hva kan vi tro på?»

20. SAMISK HISTORIE FRA ÅR 1600 TIL 2000 **105**

«Heksebrenning» | «Gruver» | «Thomas von Westen» | «Reinsdyr
bryr seg ikke om landegrenser» | «Den farlige drikken» | «Hornlua» |
«Grenseelv – lakseelv» | «Kortskalle – langskalle» | «Opprør i
Kautokeino» | «Internatskolene» | «Læstadianismen» | «Samenes
nasjonaldag» | «Torkel Persson» | «Elsa Laula Renberg» | «Kåtaskolan» |
«Samerådet» | «La elva leve» | «Suenjel» | «Sápmi brenner» |
«Den finske damen» | ««Sametinget» | «Vindmøller» | «Rogna på
Vardøhus festning» | «Hva skjer når man demmer opp elva?»

21. HVA HAR SKJEDD DE SISTE TRETTI ÅR? **126**

DEL 1 – GENERELT

1. OM LÆRERVEILEDNINGEN

Lærerveiledning til «Tidsreise Sápmi Skole» har først en generell del hvor vi tar for oss hvordan læremiddelet er bygget opp og hvordan man navigerer i det. Her har vi også plukket ut de delene i Fagfornyelsens overordnede del og de kompetansemålene som er relevante for og dekkes helt eller delvis av «Tidsreise Sápmi Skole». Vi har med en bolk om hvordan man best kan planlegge undervisningen med utgangspunkt i hvilke kunnskaper, kompetanse, ferdigheter og opplevelser elevene skal sitte igjen med etter undervisningsperioden, såkalt baklengs planlegging. Til slutt i den generelle delen går vi gjennom strukturen i lærerveiledningens del 2 og 3, som guider lærer gjennom de to hovedkapitlene «Tradisjon» og «Historie» med tilhørende tema og oppgaver.

2. OM «TIDSREISE SÁPMI SKOLE»

«Tidsreise Sápmi Skole» er et tverrfaglig digitalt læremiddel som tar for seg samisk historie fra istiden og fram til i dag og samenenes samfunnsliv, kultur, språk og tradisjon. Læremiddelet er tilpasset barneskolen, men også elever på ungdomstrinnet kan ha glede og nytte av det som en innføring.

Lærere med kompetanse i samisk språk, samisk historie og samfunnsliv står for innholdet i tekstene som er skrevet med bakgrunn i ervervet og nedfelt tradisjonell kunnskap og historiske fakta.

«Tidsreise Sápmi Skole» har to hovedkapitler: **«Tradisjon»** og **«Historie»**. I tradisjonsdelen får elevene en innføring i samenenes kultur, språk, tradisjoner og tradisjonelle levemåter. I historiedelen presenteres viktige hendelser i samisk historie fra istiden og fram til i dag, ved hjelp av ei tidslinje og et kart som endrer seg når man beveger seg på tidslinja.

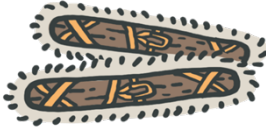
Vi anbefaler å begynne med tradisjonsdelen slik at elevene på en naturlig måte får både bakgrunnskunnskap og repetisjon, og dermed større utbytte og forståelse av historiedelen.

2.2 Kapitler, tema og ikoner – oversikt

I «Tidsreise Sápmi Skole» kan elevene utforske en rekke tema, sortert under de to hovedkapitlene «Tradisjon» og «Historie». Hvert tema har et eget ikon. I lærerveiledningens del 2 og 3 har vi samlet tema det kan være naturlig se i sammenheng med hverandre.

KAPITTEL	TEMA	IKON	KOMPETANSE-MÅL
TRADISJON	Samer er urfolk – hva betyr det?		• Samfunnsfag, 2. trinn, 4. trinn og 7. trinn
	Siida-liv		• Samfunnsfag, 4. trinn
	To typer telt og en gamme		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Verdde		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Noaidi og den hellige tromma		• KRLE, 7. trinn
	Seider		• KRLE, 7. trinn
	Samiske guder og gudinner		• KRLE, 7. trinn

	Dyreliv		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Sel		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Rovdyr		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Sau		• Samfunnsfag, 4. trinn
	Komse		• Kunst og håndverk, 4. trinn og 7. trinn
	Nålehus		• Kunst og håndverk, 4. trinn og 7. trinn
	Duodji – samisk håndverk		• Kunst og håndverk, 4. trinn og 7. trinn
	Båtbyggere med nål og tråd		• Kunst og håndverk, 4. trinn og 7. trinn

	Verdens første skiløpere		• Kunst og håndverk, 4. trinn og 7. trinn
	Stjernehimmel		• Norsk, 4. trinn og 7. trinn • KRLE, 7. trinn
	Nordlys		• Norsk, 4. trinn og 7. trinn • KRLE, 7. trinn
	Åtte årstider		• Naturfag, 2. trinn
	Mat		• Mat og helse, 4. trinn
	Spis bark, men la treet leve		• Naturfag, 2. trinn • Mat og helse, 4. trinn
	Navn		• Samfunnsfag, 2. trinn og 4. trinn
	Slekt		• Samfunnsfag, 2. trinn og 4. trinn
	Kofta		• Samfunnsfag, 2. trinn og 4. trinn

	Myter og eventyr		• Norsk, 4. trinn og 7. trinn
	Leker		• Norsk, 4. trinn og 7. trinn
	Joik		• Musikk, 4. trinn
	Skole		• Samfunnsfag, 2. trinn, 4. trinn, 7. trinn • Norsk, 7. trinn
	Snakker du samisk?		• Samfunnsfag, 2. trinn, 4. trinn, 7. trinn • Norsk, 7. trinn
HISTORIE 10 000 f.Kr.	Opp fra isen		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Mortensnes		• Samfunnsfag, 7. trinn
4000 f.Kr.	Spor etter samenes forfedre		• Samfunnsfag, 7. trinn
100	Villreinsfangst		• Samfunnsfag, 7. trinn

	Tamrein		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Tacitus		• Samfunnsfag, 7. trinn
800	Snøfrid Svåsedatter og Harald Hårfagre		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Ottar		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Skatt		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Hvor stort er Sápmi?		• Samfunnsfag, 7. trinn
1100	Verdens raskeste vikingskip		• Samfunnsfag, 7. trinn
1300	Vardøhus festning		• Samfunnsfag, 7. trinn
1400	Min kirke – mitt land		• Samfunnsfag, 7. trinn

1500	Misjon – hva kan vi tro på?		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Heksekatta og Christian Kvart		• Samfunnsfag, 7. trinn
1600	Heksebrenning		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Gruver		• Samfunnsfag, 7. trinn
1700	Thomas von Westen		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Reinsdyr bryr seg ikke om landegrenser		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Den farlige drikken		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Hornlua		• Samfunnsfag, 7. trinn

1800	Grenseelv – lakseelv		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Kortskele langskele		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Opprør i Kautokeino		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Internatskolene		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Læstadianismen		• Samfunnsfag, 7. trinn
1900	Samenes nasjonaldag		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Torkel Persson		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Elsa Laula Renberg		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Kåtaskolan		• Samfunnsfag, 7. trinn

	Samerådet		• Samfunnsfag, 7. trinn
	La elva leve		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Sueniel		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Sápmi brenner		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Den finske damen		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Sametinget		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Vindmøller		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Rogna på Vardøhus festning		• Samfunnsfag, 7. trinn
	Hva skjer når man demmer opp elva?		• Samfunnsfag, 7. trinn

2.3 Tilgang og innlogging

«Tidsreise Sápmi Skole» er et nettbasert læremiddel med tilgang via nettleser:

<http://www.skole.tidsreisesapmi.no/>.

Både elever og lærere får tilgang med FEIDE-innlogging. Dette forutsetter at kommunen har kjøpt tilgang til læremiddelet for sine elever.

3. FAGFORNYELSEN (LK20) OG KOMPETANSEMÅL

Fagfornyelsen krever fornyelse i undervisning om urfolk. «Tidsreise Sápmi Skole» er utviklet med bakgrunn i de eksplisitte kompetansemålene om samene, men urfolk bør inkluderes i implisitte læreplanmål der det er naturlig.

3.1 Overordnet del

Identitet og kulturelt mangfold

Innsikt i vår historie og kultur er viktig for utvikling av elevenes identitet og skaper tilhørighet til samfunnet. Den samiske kulturarven er en del av kulturarven i Norge. Vår felles kulturarv har utviklet seg gjennom historien og skal forvaltes av nålevende og kommende generasjoner. Gjennom opplæringen skal elevene få innsikt i det samiske urfolkets historie, kultur, samfunnsliv og rettigheter. Elevene skal lære om mangfold og variasjon innenfor samisk kultur og samfunnsliv.

I Norge er norsk og de samiske språkene sør-, lule- og nordsamisk likeverdige. Kunnskap om samfunnets språklige mangfold gir alle elever verdifull innsikt i ulike uttrykksformer, ideer og tradisjoner. Alle elever skal få erfare at det å kunne flere språk er en ressurs i skolen og i samfunnet.

Demokrati og medvirkning

Et demokratisk samfunn hviler på at hele befolkningen har like rettigheter og muligheter til å delta i beslutningsprosesser. Vern av mindretallet er et avgjørende prinsipp i en demokratisk rettsstat og et demokratisk samfunn. Et demokratisk samfunn verner også om urfolk og minoriteter. Urfolksperspektivet er en del av elevenes demokratiopplæring. Alle deltakere i

skolefellesskapet må utvikle bevissthet om både minoritets- og majoritetsperspektiver og skape rom for samarbeid, dialog og meningsbrytning. Arbeidet med å dyrke mangfoldet på den ene siden og inkludere den enkelte på den andre krever et bevisst verdisyn og utøvelse av profesjonelt skjønn.

Fagrelevans og sentrale verdier – Samfunnsfag

Faget skal bidra til identitetsutviklingen til den enkelte og forståelsen av de forskjellige fellesskapene vi mennesker inngår i. Det innebærer også å inkludere majoritets- og minoritetsperspektiv, og særlig samisk kultur og samfunnsliv.

Grunnleggende ferdigheter, GLF

De grunnleggende ferdighetene er nødvendige forutsetninger for læring og utvikling i skole, arbeid og samfunnsliv og de gjelder for alle fag gjennom hele det 13-årige skoleløpet. I Kunnskapsløftet er det fem grunnleggende ferdigheter:

- muntlige ferdigheter
- å kunne skrive
- å kunne lese
- å kunne regne
- digitale ferdigheter

Vi har under hvert tema en matrise som viser hvilke GLF som dekkes og hvordan.

Underveisvurdering – Samfunnsfag

Underveisvurderinga skal bidra til å fremme læring og til å utvikle kompetanse i faget.

Elevene viser og utvikler kompetanse i samfunnsfag på 5., 6. og 7. trinn når de utforsker og viser forståelse av sammenhenger mellom historie, geografi og samfunnskunnskap. Elevene viser og utvikler kompetanse når de undersøker og presenterer samfunnsfaglige spørsmål, reflekterer over mulige svar på spørsmål om fortid, nåtid og framtid og vurderer hvordan ulike kilder kan gi ulik informasjon. Elevene viser og utvikler og kompetanse når de reflekterer over seg selv og andre som en del av ulike fellesskap og hvordan de kan være med på å påvirke samfunnet. Videre viser og utvikler de kompetanse når de bruker digitale verktøy og digital dømmekraft i arbeid med faget.

Læreren skal legge til rette for elevmedvirkning og stimulere til lærelyst gjennom muntlige, skriftlige, praktiske og digitale måter å arbeide med faget på. Læreren skal være i dialog med elevene om utviklingen deres i samfunnsfag. Elevene skal få mulighet til å prøve seg fram. Med utgangspunkt i kompetansen elevene viser, skal de få mulighet til å sette ord på hva de opplever at de får til, og hva de får til bedre enn tidligere. Læreren skal gi veiledning om videre læring og tilpasse opplæringen slik at elevene kan bruke veiledningen for å utvikle kompetansen sin i samfunnsfag

Tverrfaglige temaer, TFT

Skolen skal hjelpe elevene til å utvikle seg til hele mennesker som forstår seg selv, andre og samfunnet rundt seg, slik at de kan ta gode valg i livet. De tre tverrfaglige temaene i læreplanverket tar utgangspunkt i aktuelle samfunnsutfordringer som krever engasjement og innsats fra enkeltmennesker og fellesskapet i lokalsamfunnet, nasjonalt og globalt. Gjennom tekstene, oppgavene og særlig i tilleggsoppgavene og komme-i-gang tipsene i lærerveiledningen til «Tidsreise Sápmi Skole» får elevene øve seg på mange ulike tverrfaglige temaer.

TFT	HVA
Folkehelse og livsmestring	<i>Overordnet del:</i> å kunne sette grenser og respektere andres, og å kunne håndtere tanker, følelser og relasjoner <i>Samfunnsfag:</i> Elevene skal bli bevisste på sin egen identitet og si eiga identitetsutvikling og forstå individet som ein del av ulike fellesskap. Faget skal òg bidra til å skape forståing, respekt og toleranse for mangfald og andre sine verdier og livsval, og gi perspektiv på kva eit godt liv kan vere. <i>Norsk:</i> I norsk handler det om å utvikle elevenes evne til å uttrykke seg skriftlig og muntlig for å kunne uttrykke egne følelser, tanker og erfaringer.
Demokrati og medborgerskap	<i>Overordnet del:</i> Dei skal forstå dilemma som ligg i å anerkjenne både retten til fleirtalet og rettane til mindretalet. <i>Samfunnsfag:</i> elevene utviklar kunnskapar og ferdigheiter for å kunne skape og delta i demokratiske prosessar. Gjennom arbeid skal elevene tenkje kritisk, ta ulike perspektiv, handtere meningsbryting og vise aktivt medborgarskap. <i>Norsk:</i> å utvikle elevenes muntlige og skriftlige retoriske ferdigheter, slik at de kan gi uttrykk for egne tanker og meninger og delta i samfunnsliv og demokratiske prosesser. Lære å håndtere meningsbrytning gjennom dialog, refleksjon og diskusjon.
Bærekraftig utvikling	<i>Overordnet del:</i> Temaet rommer problemstillinger knyttet til miljø og klima, fattigdom og fordeling av ressurser, konflikter, helse, likestilling, demografi og utdanning. Elevene skal lære om sammenhengen mellom de ulike aspektene ved bærekraftig utvikling. <i>Samfunnsfag:</i> Kunnskap om samanhengar mellom natur og samfunn, om korleis menneska påverkar klima og miljø, og om korleis levekår, levestett og demografi heng saman, bidreg til denne forståinga. <i>Norsk:</i> elevene skal utvikle kunnskap om hvordan tekster framstiller natur, miljø og livsbetingelser, lokalt og globalt.

3.2 Kompetansemål LK20

«Tidsreise Sápmi Skole» dekker hele eller deler av følgende kompetansemål med samisk innhold i Fagfornyelsen LK20:

FAG: NORSK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Tekst i kontekst

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese og lytte til fortellinger, eventyr, sangtekster, faktabøker og andre tekster på bokmål og nynorsk og i oversettelse fra samiske og andre språk, og samtale om hva tekstene betyr for eleven.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Språklig mangfold

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese samiske tekster på norsk og samtale om verdiene som kommer til uttrykk, og hvordan stedsnavn og personnavn som inneholder de samiske bokstavene, uttales.

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Identitetsutvikling og fellesskap

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

beskrive og gi eksempler på mangfold i Norge, med vekt på ulike familieformer og folkegrupper, inkludert det samiske urfolket.

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

FAG: NATURFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Naturvitenskapelige praksiser og tenkemåter

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

oppleve naturen til ulike årstider, reflektere over hvordan naturen er i endring, og hvorfor året deles inn på ulike måter i norsk og samisk tradisjon.

FAG: MUSIKK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Oppleve musikk

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utøve og utforske et repertoar av sanger og danser fra ulike musikkulturer, inkludert samisk musikkultur.

FAG: KRLE

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Kjennskap til religioner og livssyn

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

gjøre rede for historien til kristendom og andre religioner og livssyn i Norge, inkludert samers og nasjonale minoriteters religions- og livssynshistorie.

FAG: MAT OG HELSE

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Mat og måltid som identitets- og kulturuttrykk

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

samtale om måltidsskikker fra norsk og samisk kultur og fra andre kulturer, og om verdien av å spise sammen med andre.

FAG: KUNST OG HÅNDVERK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Kulturforståelse

Mål for opplæringen er at elevene skal kunne

tolke former og symboler fra ulike kulturer og bruke disse i visuelle uttrykk.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Håndverkstradisjoner og Kunst og designprosesser

Mål for opplæringen er at elevene skal kunne

beskrive mangfoldet i klestradisjoner eller gjenstander, inkludert samiske, og lage et produkt med inspirasjon fra kulturarv.

3.3 Dybdelæring

Det er flere oppfatninger hva dybdelæring er. Her legger vi til grunn begrepet slik det er brukt i fagfornyelsen. Overflatelæring handler om å gjenkalle og memorere faktakunnskap, mens dybdelæring handler om å bygge forståelse av det som er lært og sette innholdet i en større meningsfull faglig og forståelig sammenheng. En *forståelig* sammenheng betyr at fagkunnskapen bør kobles til elevens forståelseshorisont, altså deres tidligere kunnskaper og erfaringer. Det er helt sentralt fordi vi alltid forstår ny informasjon i lys av det vi kan fra før. Vi anbefaler derfor å starte med tradisjonsdelen. I ressursbanken har vi lenket til nettsider og tipset om bøker og filmer som er relevante og lagt inn fordypningstekster til elever der det er naturlig. Fordypningstekstene kan selvfølgelig skrives ut og/eller leses høyt.

4. PLANLEGGING AV UNDERVISNING

1. Utarbeide læringsmål

Før man starter undervisningen bør man ha konkretisert kompetansemålene i læreplanen, altså utarbeidet læringsmålene. Hva skal elevene forstå, hvilke ferdigheter, kunnskaper og kompetanse skal de ha utviklet, og hvilke opplevelser og forståelse skal de sitte igjen med når undervisningsperioden er over? Dere må altså beskrive det forventede resultatet for undervisningen.

2. Bevise læring

Deretter må dere tenke igjennom hva som skal gjelde som bevis for at læring har funnet sted. I denne fasen skjer også underveisvurdering og til slutt endelig vurdering, men det forutsetter at elevene blir gitt åpne vurderingsoppgaver som gir dem muligheter til å kommunisere sin forståelse. Derfor er det viktig at dere sammen med elevene utarbeider passende vurderingskriterier. Å lage kriterier og vurderingsoppgaver sammen med elevene kan gi elevene et større eieforhold til temaet og vurderingssituasjonen. Samtidig gir det læreren et innblikk i hva elevene behersker, og hva de oppfatter som relevant. Det gir også

elevene trening i å overvåke egen læring. Vurderingskriteriene, altså kjennetegn på at læringsmål er nådd, skal altså være kjent for elevene og lærerne slik at alle vet hva de blir vurdert etter. Elevene skal hele tiden under arbeidet få læringsfremmende tilbakemeldinger fra lærer. Det er en fordel at læringsmål og vurderingskriterier står oppført på veggen/tavla under hele undervisningsperioden.

3. Innhold og læringsaktiviteter

Helt til slutt må dere spørre dere hva slags innhold og hvilke læringsaktiviteter elevene trenger, som kan bidra til at de utvikler ønskede ferdigheter, kunnskap, kompetanse og forståelse, og får de opplevelsene som er satt for undervisningen. Svarene bestemmer innhold, læringsmateriell, konkrete, tekster, læringsaktiviteter og organiseringen av undervisningen. *Da kan undervisningen begynne!*

Vi har i lærerveiledningens del to foreslått læringsmål, vurderingskriterier og innhold og læringsaktiviteter til hvert tema. Vi understreker at det kun er forslag og at dere selvfølgelig står fritt til å planlegge og utarbeide andre læringsmål med bakgrunn i kompetansemålene, og sammen med elevene velge vurderingskriterier og innhold som passer bedre for dere. Vi har heller ikke tatt med kriterier som ulike læringsstrategier som å lese med flyt, lære å ta notater eller bruke ordbøker. Det kan allikevel være lurt å lage en beskrivelse eller en liste over hva som kreves av en oppgave, en prosess eller et arbeid.

Kilde: Alfsvåg, Ildstø: *Baklengs planlegging – med et særlig blikk på elever med stort læringspotensial*.

4.1 Baklengs planlegging

HVA SKAL ELEVENE LÆRE? ⇒	HVORDAN SKAL ELEVENE DOKUMENTERE DET DE HAR LÆRT / HVORDAN VURDERE? ⇒	PLANLEGGE INNHOLD / UNDERVISNINGSFORM
Konstruere læringsmål, gjerne fra flere fag Mål for dybdelæring, dersom det skal være med Begrep – hvilke begreper skal elevene lære / definere	Produkt , f.eks. en utstilling, en tekst eller et foredrag, en digital bok, en tegneserie m.m. Formål Kriterier for måloppnåelse (må utarbeides på forhånd og gjerne i samarbeid med elevene) Spørsmål – hvilke spørsmål ønsker vi å stille, hvilke spørsmål ønsker vi at elevene stiller?	F.eks. - modellering - hvor hente fagstoff - metode - elevsentrert / lærerstyrt - digitalt / analogt

Kilde: Digg læring/Ingvild Vikingsen Skogestad

5. HVORDAN ER LÆRERVEILEDNINGENS DEL 2 OG 3 BYGGET OPP?

I lærerveiledningens del 2 og 3 går vi gjennom de ulike temaene som elevene kan utforske i «Tidsreise Sápmi Skole». Temaene er sortert under de to hovedkapitlene «Tradisjon» og «Historie», og vi anbefaler at elevene starter med å gjøre seg kjent med innholdet i kapittelet «Tradisjon». Vi kommer også med forslag til tema som hører naturlig sammen.

1: Bakgrunnsstoff til lærer

Vi er klar over at samiske tradisjoner, historie og samfunnsliv er ukjent for de fleste lærere i den norske skolen. Vi har derfor laget en kort innføring av fakta til det aktuelle temaet elevene skal lære om. Bakgrunnsstoffet er skrevet med bakgrunn i forskning og historiske kilder og av lærere med kompetanse i samisk og samisk samfunnsliv. De har som regel også en bredere oversikt over litteratur til fordypning. Disse er lagt under «Ressursbanken.»

2: Sentrale begreper

I «Tidsreise Sápmi Skole» vil elevene møte nye og ukjente begreper. Vi har derfor plukket ut begreper som vi tror elevene med fordel kan arbeide med under, i forkant og/eller etter temane. Røde begreper er begreper som ikke finnes i teksten(e) i det digitale læremiddelet, men som likevel kan være nyttig å gjennomgå. Det er selvfølgelig ikke alle begreper som er ukjent for alle, så dette må dere vurdere ut ifra hver enkelt klasse/elev. «Tidsreise Sápmi» har også mange oppgaver med fokus på begreper. (*I Verktøykista på nett finnes det skjemaer til bruk i arbeidet med begreper.*)

3: Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

Her har vi forslag til kunnskap, kompetanse, ferdigheter og opplevelser eleven vil/skal oppnå/få ved gjennomgang av faktatekster og oppgaver i læremiddelet samt gjennom arbeid med tilleggsoppgaver. Oppnåelse av læringsmålene forutsetter at lærer planlegger passende, differensierte aktiviteter og vurderer læringsmålene og veien dit underveis. Les mer i «Planlegging av undervisning» her i lærerveiledningens DEL 1.

4: Komme i gang

Vi håper at våre igangsettere fører til engasjement og nysgjerrighet hos elevene. Under «Komme i gang» har vi, der det er relevant, også tatt med ting som vi tenker det kan være lurt å tenke på før undervisningen begynner og utfordringer som vi tror kan oppstå under arbeidet med temaet. I tillegg har vi med starter-spørsmål og starter-aktiviteter som LP (læringspartner)/grupper kan samarbeide om og evt. spørsmål til undring og å finne ut av. Dette for å bygge opp under både engasjement, nysgjerrighet, forpliktelse og ikke minst for å kartlegge elevenes bakgrunnskunnskap. Bygge opp/avdekke bakgrunnskunnskap er viktig spesielt for å fange opp elever med både stort og lite læringspotensial. Dette for å kunne planlegge og differensiere undervisningen med tanke på de ulike nivåene.

5: Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Her finner dere svar på/forslag til svar på og kommentarer til de digitale oppgavene

6: Tilleggsoppgaver

Under tilleggsoppgaver finner dere flere forslag til ulike oppgaver som krever praktisk tilnærming eller ulike redskaper/tilbehør, og oppgaver og elevtekster til fordypning og opplevelse. De aller fleste er laget med bakgrunn i de grunnleggende ferdighetene.

7: Ressursbanken

Til elever med stort læringspotensial og til lærere har vi laget en bolk med henvisning/lenker til eksterne, relevante tekster, filmer, bøker, musikk, læringsverktøy og nettsider til fordypning.

8: Grunnleggende ferdigheter

Matrisen viser oversikt over hvilke grunnleggende ferdigheter som dekkes ved gjennomgang av hvert tema og hvordan.

9: Verktøykista på nett

Her finnes læringsressurser, illustrasjoner som lærere kan bruke i planleggingen av og i undervisningen av alle temane. I tillegg har vi til noen av temane lagt inn fordypningstekster for elevene.

DEL 2 – TRADISJON

6. «TRADISJON» – HVILKE TEMA HØRER SAMMEN?

Tradisjonsdelen har mange ikoner som alle dekker hvert sitt tema. Her i lærerveiledningen har vi kategorisert og samlet noen av de som naturlig hører sammen:

Samer er urfolk – hva betyr det?

**

Siida-liv

To typer telt og en gamme
Verdde

**

Noaidi og den hellige tromma
Seider
Samiske guder og gudinner

**

Dyreliv
Sel
Rovdyr
Sau

**

Komse
Nålehus
Duodji – samisk håndverk
Båtbyggere med nål og tråd
Verdens første skiløpere

**

Stjernehimmel
Nordlys

**

Åtte årstider
Mat
Spis bark, men la treet leve

**

Navn
Slekt
Kofta

**

Myter og eventyr
Leker
Joik

**

Skole
Snakker du samisk?

7. «SAMER ER URFOLK – HVA BETYR DET?»

7.1 Bakgrunnsstoff til lærer

Urfolk er folkegrupper som har levd og bodd på et område lenge før statens grenser ble fastlagt. De har egen kultur, tradisjoner og samfunnsliv og språk som er basert på naturressursene i det området.

I Norge er det klart at samene fyller vilkårene i denne definisjonen. I Høyesteretts dom i Selbusaken av 21.6.2001 uttales det at ILO-konvensjon nr. 169, art. 1 nr. 1 b, utvilsomt gir samene status som urfolk i Norge, også i det sørsamiske området. Norge ratifiserte ILO-169 i 1990.

ILO – konvensjonen 169:

«Folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet hører til da erobring eller kolonisering fant sted eller da de nåværende statsgrenser ble fastlagt, og som - uansett deres rettslige stilling - har beholdt alle eller noen av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner.»

Det som skiller urfolk fra de nasjonale minoritetene, og urfolkskonvensjonen fra de øvrige konvensjonene som beskytter minoritetene, er i hovedsak urfolks tilknytning til deres tradisjonelle landområder. Det er vesentlig for at samene skal kunne bevare sin kultur at de får muligheten til å bevare tilknytningen til landområdene.

Hensikten med disse rettighetsbestemmelsene er å sikre at det som er unikt for den samiske folkegruppen, slik som språk og kultur, skal kunne sikres og utvikles videre på samenes egne premisser. Det er en klar målsetting at Norge skal oppfylle alle sine nasjonale og internasjonale rettslige forpliktelser i forhold til den samiske befolkningen. Disse forpliktelsene utgjør derfor det viktigste grunnlaget for regjeringens samepolitikk.

Kilde: regjeringen.no

7.2 Sentrale begreper

Urfolk	Folk som har bodd i et område før landegrensene ble satt. De har et annet språk og en annen kultur enn andre minoriteter og majoritetsbefolkningen (andre) i landet.
Majoritet	Folkegruppen som er størst i antall i et land.
Minoritet	Folkegrupper som er færrest i antall i et land.
Landegrense	En linje eller et område som viser hvor to land/riker møtes.
Landområde	Et område i et land.
Urfolksgruppe	En gruppe med urfolk, f.eks samer, inuitter, Native Americans.
Kjempe for	Slåss for.
Rettighet	En rett du har til å gjøre noe.
Respekt	Anerkjennelse, å bli godtatt som den man er.
Konvensjon	En avtale som myndighetene i et land har forpliktet seg til å følge og ta hensyn til i sin politikk.

7.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Identitetsutvikling og fellesskap

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

beskrive og gi eksempler på mangfold i Norge, med vekt på ulike familieformer og folkegrupper, inkludert det samiske urfolket.

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

Læringsmål	Lære definisjonen på urfolk. Lære at samene er urfolk i Norge, Sverige, Finland og Russland. Vite hva verdens urfolk har til felles. Lære å respektere og godta andre som de er.
Vurdering	Utstilling med muntlig presentasjon, endret atferd, lese, engasjement, nysgjerrighet.
Læringsaktiviteter	Lære utenat en definisjon, arbeide med/plassere informasjon på omrisskart, søke etter spesifikk informasjon på nettet, tankekart/venndiagram og skrive tekst med bakgrunn i tankekart/venndiagram, drama: øve på å respektere andre som de er.

7.4 Komme i gang

Av ulike grunner er mange barn skeptiske og har motforestillinger og noen ganger syns andre som ikke er som dem selv, er rare med rare skikker, rart språk, rare regler, rare klær, osv. Dette er noe som må tas opp i klassen på ulike måter, f.eks. drama, samtale og lesing/skriving av tekster. Essensen må være at folk er forskjellige og at alle må anerkjennes og godtas slik som de er. Hva betyr det å være medmenneske? Vi er alle medmennesker til andre. De andre har samme rettigheter som oss og fortjener det samme som oss.

Øve seg på å behandle hverandre med respekt og anerkjennelse. Ved å bli kjent med hverandre og være nysgjerrig på andre utvikler man respekt og anerkjennelse. Det gir trygghet og det blir lettere å være åpen. Legg til forventning og krav om endring bak læringsmålet.

Samtale, diskutere og lære om urfolk-definisjonens innhold (hva betyr det?) og lære den utenat.

Arbeid med begreper kan bidra til økt kunnskap som kan være til hjelp når elevene skal lese tekstene og gjøre oppgaver i det digitale læremiddelet.

7.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Samer er urfolk – hva betyr det?

Oppgave: skriveoppgave

1. Hvorfor er det riktig å si at samer er urfolk?

Fordi de bodde i nordområdene før landegrensene ble satt.

2. Hvor mange urfolksgrupper er det i Russland?

Minst 30 forskjellige.

3. Hva kalles urfolkene i Canada?

First Nations og Inuitter.

4. Hva kalles urfolkene i USA?

Native Americans.

5. Hvorfor kan vi si at Inuitter, Native Americans og First Nations er urfolk?

De er forskjellige, og de var der før europeeren kom dit.

6. Hvilke felles opplevelser har samer og andre urfolk?

De er sendt til internatskoler, frastjålet land, forbud mot å lære å lese og skrive egne språk.

7. Hvilke rettigheter tror du samene og andre urfolk kjemper for i dag?

Egne skoler, bli hørt i saker som angår dem og deres områder.

7.6 Tilleggsoppgaver

Les teksten om urfolk i «Tidsreise Sápmi Skole» og gjør de tilhørende oppgavene. Jobb videre med dette temaet:

1. Let i norske nettaviser og finn eksempler på ting som er skrevet om samer.

2. Velg et urfolk fra et annet sted i verden, f.eks. aboriginer i Australia, maori på New Zealand, maya i Sør-Amerika. Finn ut mer om dem og lag en faktatekst.

3. Bruk et omrisskart av verden og merk av hvor de forskjellige urfolkene dere har lært om, lever og bor. Omrisskart finnes i Verktøykista.

7.7 Ressursbanken

Samer er urfolk:

<https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtspalte/hvem-er-urfolk/id451320/>

Tekster til elever – «Maya sámí»:

<https://www.nb.no/nbsok/nb/a1135e0180833f5f805cf91ac5bd7c5a?index=1#0>

7.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive faktatekst
Lesing	X	Fylle ut tankekart, venndiagram, lese tekst i læremiddelet, lese andre tekster/bøker, se på film, finne svar i tekst, merke av på kart
Digitale ferdigheter	X	Lete etter info på nett, lære å være kritisk, norske aviser, Google Maps
Regning		
Muntlig	X	Samtale, drama, lære en tekst på rams

8: «SIIDA-LIV» | «TO TYPER TELT OG EN GAMME» | «VERDDE»

8.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

De første samene organiserte seg i siidaer. Siida var en form for bofelleskap der mange familier bodde sammen og der hver familie hadde en representant i styret som ble ledet av en leder som var valgt av alle i bofelleskapet. Han eller hun som var leder var gjerne en med gode lederegenskaper og hadde ord på seg for å være sannferdig og rettferdig. Styret bestemte regler og hvor mye og hvor hver familie fikk fiske og jakte og sanke bær og urter.

Siidaen var plassert i et område der det var tilgang til både vidde, skog, elv og sjø som de flyttet imellom avhengig av årstid og mattilgang. Siidaen hadde også en åndelig leder, noaidien. Han eller hun hadde som oppgave å ofre til naturgudene og holde kontakten med avdøde slektninger og guder. Alle som kunne måtte hjelpe til når det ble planlagt jakt på store reinsdyrflokker eller store sjøpattedyr. Barna var med så snart de var store nok.

Siidaen i sin opprinnelige form ble avvirket fra 1500-tallet da skattetrykket ble for stort. Da begynte mange samer å temme rein og følge dens flyttveier. Mange samer ble mer fastboende og fant seg andre jobber eller begynte med jordbruk, fiske og/eller kombinasjonsnæringer. I reindriften er det fortsatt siidaer eller enheter. Der organiserer de arbeidet slik at oppgavene og gjetingen ruller mellom familiene i siidaen gjennom hele året. I hektiske perioder må alle være med, som f. eks under vårflyttinga, kalvinga og slaktetiden og dersom det oppstår kriser med mye rovdyr, rovfugl under kalvingstiden og isete grunn som fører til at reinen ikke klarer å grave seg til maten og de må kjøre fôr til reinflokkene.

Gjennom tidene og før pengebetaling ble vanlig har reindriftsamer og sjøamer hatt en spesiell «verdde»-relasjon. Verdde betyr venn eller partner. Ofte var det en spesiell familie de opprettet verdde-relasjon til og den var i stor grad basert på tillit og vennskap. De hjalp hverandre med mat og utstyr. Reindriftsamer fikk hjelp med flytting av flokkene over sund, og fikk både fisk, melk, fløte og smør og ullpledd og ullklær av fiskerbonden. Som betaling fikk fiskerbonden reinkjøtt og reinskinn om høsten.

Lavvo og gamme er samenes tradisjonelle bolig. Det var veldig praktisk siden de ofte flyttet etter maten, og de var lett både å sette opp og ta ned og enkle å frakte med reinraiden. Både skjelettet/stengene og duken ble tatt med fra sted til sted. Lavvoen ga ly mot vær, vind og kulde, da det var vanlig med ildsted inne i lavvoen. Lavvo og gamme er ikke store, men alt som skulle gjøres av både matlaging, måltider, håndverk, hvile, sove, og andre ting ble gjort i lavvo og gamme. Alle hadde faste plasser og «kjøkken», «oppholdsrom» og «lagringsplass» var nøye definert og avgrenset. Slik er det fortsatt. Jordgamme ble vanlig først hos bofaste samer og senere hos samer som bygget bolighus, men drev med en kombinasjon av fiske, jordbruk, jakt og skogbruk. Jordgammene ble satt opp permanent der de gjette sau, ku og geit og/eller der det var gode fiskevann, gode jaktforhold, gode muligheter for veduttak og/eller bærområder. Disse ble benyttet gjennom hele året til ulike tider og ulike formål. Slik er det fortsatt. I dag får man kjøpt ferdige lavvoer med lavvostenger av stål og lett lavvодук. Noen har spesialisert seg på gammebygging med stedsnært, bærekraftig materiale og tilbyr ferdige byggesett og hjelp til oppsett.

Kilde: Solbakk: Sápmi/Sameland. Davvi Girji. 2007.

8.2 Sentrale begreper

Vilt	Dyr som er ville og lever i skogen eller på vidda
Villrein	Rein som er vill og som ikke noen eier og har merket
Sanke	Samle, plukke
Siida	Et bofellesskap der noen familier samarbeider og bestemmer regler, en liten bygd
Enerett	Bare én (siida) har rett til å bruke
Flytte	Flytte fra sted til sted etter tilgangen til maten, eller for å følge reinens flyttemønster
Temme	Gjøre et vilt dyr til et tamt dyr som følger mennesker og ofte er avhengig av menneskenes hjelp for å overleve
Reinflokk	En flokk med reinsdyr, mange reinsdyr samlet på et sted
Tradisjonell	Vanlig måte på å gjøre noe på, eller løse noe på en måte som man alltid har gjort
Noaidi	En åndelig leder, sjaman, som noen tror har kontakt med ånder
Bindeledd	Et ledd som binder to ting/fenomener sammen
Område	Et sted, en del av et land

8.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Læringsmål	Kunne forklare hva en siida er og hvordan det fungerte Vite forskjellen på gamme, goahti og lavvo og hvordan de ble og blir brukt Kjenne til innholdet i begrepet Verdde
Vurdering	Utstilling, tegne, skrive samtale om
Læringsaktiviteter	Samarbeide med LP og lese tekster, gjøre oppgaver og tilleggsoppgaver, se på film, lage modell av lavvo og jordgamme

8.4 Komme i gang

En siida kan godt sammenliknes med slekta, nabolaget eller det lokale idrettslaget. Noen er store og noen er små. Man møtes noen ganger og snakker sammen, samarbeider og hjelper hverandre med både bygging, klipping av gress, dyrepass, barnepass, henting og bringing og fordeler gaver og gjerne også naturgaver som bær, fisk og vekster. Alle bidrar med det de kan.

Lærer kan forklare hva en siida er og hvor i et område den var plassert. Dere kan se på kartet over området der dere bor. Hvor kunne en siida vært? Pass på at siidaen har både fiskevann, eventuelt elv, skog, vidde og sjø. La elevene tenke og undre seg litt over hvorfor siidaene var plassert slik, og hvorfor det var så viktig. Tegn med rød tusj en grense der en tenkt siida kunne vært

Samene var avhengig av tillit, vennskap og rettferdighet for å kunne leve i et samfunn der alle som kunne det måtte stille opp når det skulle sankes og jaktes for å overleve. Snakk om hva som kjennetegner gode ledere, hva er vennskap og tillit. Hva betyr det? Hvem er gode ledere, hvordan skal en god leder være? Skriv litt om hva vennskap er (mange vil sikkert skrive noe om at det er viktig å stole på vennen sin) og hva det betyr for deg. Sett gjerne opp en lavvo på skolegården. Lavvo er en fin avveksling til klasserommet og der er det naturlig å se hverandre/ha øyekontakt når man samles i ring og snakker sammen og diskuterer saker.

8.5 Svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Siida-liv

Oppgave: multiple choice

Hva har du lært om tradisjonelt siida-liv? Her kan det være flere riktige svar.

1. Hva var en tradisjonell siida?

En familiegruppe

Et fangstredskap

Et klesplagg

Et dyr

2. Hvem bestemte i en siida?

Noaidi

Siidastyret

Kongen

Den eldste

3. Hvem var noaidi?

En åndelig leder

En veldig god fisker

En reintemmer

Bindeleddet mellom menneskene og gudene

4. I en siida var det særlig viktig å

Samarbeide

Leke

Bestemme over andre

Sanke bær og urter

6. En siidas område bestod av

Fjell

Skog

Fjord

Bare vidde

7. De tradisjonelle siidaene begynte å forandre seg fra

1500-tallet

1700-tallet

1300-tallet

1400-tallet

8. Det ble mindre villrein fordi

Samene måtte betale skatt med kjøtt og skinn

Mange rein døde av sult

Samene begynte å temme reinen

Samene begynte med jordbruk og fiske

Tema: Verdde – venn

Oppgave: sett sammen riktig

Sett sammen riktig ord og forklaring

En venn, en du hjelper – som også hjelper deg

En same som driver med rein

En person som bor på samme sted gjennom hele året

En same som bor ved kysten og tradisjonelt har drevet

med fiske og fangst der

Et tykt, varmt, vevd teppe av saueull

Verdde

Reindriftssame

Fastboende

Sjøsame

Grene

Tema: To typer telt og en gamme

Oppgave: plasser riktig

Hva har du lært om ulike telt og gammer?

Bealljegoahti

Lávvu

Gamme

Har skjelett av buede trær med stokker rundt og teltduk ytterst

Stokkene øverst krysser ikke hverandre

Er laget for å bo lenge i – gjerne hele sommeren

Har skjelett av bare stokker og teltduk ytterst

Stokkene øverst krysser hverandre

Har ikke så god plass – er lett å pakke ned og ta med seg

Har skjelett av buede trær og stokker og torv ytters

Kan ikke pakkes ned og flyttes

Bealljegoahti

Bealljegoahti

Bealljegoahti

Lávvu

Lávvu

Lávvu

Gamme

Gamme

8.6 Tilleggsoppgaver

Siida-liv

Les teksten om tradisjonelt siida-liv og gjør oppgavene som hører til. Diskuter i klassen eller i mindre grupper:

1. Hvorfor tror dere det var både fjord eller elv, fjell og skog i en siida?
2. Hvilke store oppgaver måtte man være mange til å løse?

8.7 Ressursbanken

Verdde:

https://www.nrk.no/video/hva-er-en-verdde_c2a8c60e-2d7e-4db0-a8c6-0e2d7ebdb0a9

https://www.nrk.no/video/verdde-er-viktig_278142

Siida:

<http://samisk.tromsfylke.no/middelalder/siidasystemet.html>

Ild:

<https://docplayer.me/46185152-Ilden-i-sentrum-populaervitenskapelig-tidsskrift-fra-tromso-museum-universitetsmuseet-nr-262-kr-60.html>

Fordypningsteksten til elever, «Å leve og bo i en lavvo eller en gamme», ligger i Verktøykista på nett

8.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive litt om hva vennskap er og hva det betyr for deg
Lesing	X	Lese tekster og svare på oppgaver, begrepslæring, lese andre tekster, se film
Digitale ferdigheter	X	Studere kart over eget område, målestokk
Regning	X	Lage en modell av lavvo, målestokk, forhold
Muntlig	X	Diskutere, lese sammen, presentere

9. «NOAIDI OG DEN HELLIGE TROMMA» | «SEIDER» | «SAMISKE GUDER OG GUDINNER»

9.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

Sjamanisme er blant verdens eldste verdenssyn, eller verdenstolkninger basert på naturens lover, og har vært utbredt blant alle urfolk. Mennesket så på seg selv som en del av naturen og ikke som naturens hersker. Sjamanen, eller noaidi, var bindeleddet mellom denne verden og den åndelige verden. Vedkommende som var valgt eller utsett til denne oppgaven fikk et stort ansvar og en tung bær, siden hen med denne oppgaven fikk ansvaret for hele siidaens ve og vel. Hen måtte gjennomgå en krevende opplæring der hen ble kjent med åndene og medhjelperne. Sentral i seansen var trommen. Den ble brukt til å framkalle transe og reise til en annen verden. En verden kunne være sjelenes/åndenes verden og en annen kunne være gudeverdenen. I sjelenes verden kunne noaidi være i kontakt med avdøde mestere og slektninger for å få råd og kunnskap om forskjellige ting og i gudeverden for å be de ulike naturgudene om for eksempel fiskelykke, god helse eller jaktlykke og godt vær og vind i riktig retning.

Noaidi brukte seider til ofring for naturgudene. Seider er uvanlige, kraftfulle, iøynefallende formasjoner i naturen. Det kan være en stein, ofte en flyttblokk, berg, et tre eller et fjell. Disse var hellige steder. De gamle samene trodde at alt i naturen var besjelet. Dette medførte en naturlig respekt og takknemlighet for naturens gaver. Seider hadde sjel og hver siida hadde egen seide. Deler av fangsten ble ofret, som en slags skatt, til seiden. Kvinner og hunder fikk ikke lov å nærme seg seiden og den delen av fangsten som skulle ofres måtte slaktes på baksiden og utsiden av boaššu i lavvoen. Den eldste (mannen) i siidaen skulle gjøre ofringen og fett og tran var det som ble ofret mest. Noen dyr hadde større verdi enn andre.

De vanligste gudene og gudinnene var Solen, Ipmel eller Dierpmis, Vannmannen, Vindmannen, Oldermannen og Tordenmannen. Solen tok bort kulda, snøen og mørket og brakte med seg sol og varme og sommer. Solen var samenes stamfar og de anså seg selv som døtre og sønner av Solen.

Ipmel var den største av alle naturgudene, men var fjern fra folks verden. Dierpmis var nærmest Ipmel og brakte torden og lyn som rensket jorden og lufta og holdt menneskene friske og rene. Oldermannen var jaktguden og skogens gud og da spesielt oldertreets gud, da

barken dens ble brukt til å male gudemotivene på tromma. Også tromma var laget av et spesielt tre eller en utvekst vokst på skyggesiden. Vannmannen var fiskeguden som sendte fisk til fiskeren. Seiden til den var vanligvis ved en elv, ved sjøen eller ved et vann. Vindmannen ble ofret til for at vinden skulle snu slik at villreinen gikk i fangstgravene.

Gudinnene: Máttaráhkká var mor til Sáráhká, Juoksáhká og Uksáhká. Máttaráhkká lagde kropp av sjelene og ga de til Sáráhká (fruktbarhetsgudinnen) som plasserte den i kvinnekroppen for at den skulle vokse fra foster til barn. Sáráhká bodde i/under árran, altså under ildstedet. Sáráhká passet også på den gravide kvinnen (med jentefoster) og hennes mann og gamma. Juoksáhká tok vare på guttebarna og guttefostre og kunne forvandle et jentefoster til guttefoster i livmora. Uksáhká passet på inngangen til gamma og gammas beboere. Hun passet også på at barna ikke skulle bli utsatt for ulykker. Noen gudinner hjalp og passet på naturen, for eksempel, boaššoáhká som bodde under boaššu og bidro til fangstlykke. Bárbmoáhká passet på trekkfuglene og at de kom seg vel fram til Sápmi.

Kilde: Solbakk: Sápmi Sameland. Davvi Girji. 2007.

9.2 Sentrale begreper

Spå	Forutse, forsøke å se inn i fremtiden
Tolke	Prøve å forstå og forklare det man ser og opplever
Naturreligion	En religion der naturfenomener som vind, torden og vann er guder
Ofre	Å gi en del av maten som gave tilbake til naturen
Hellig	Et sted som skal behandles med stor respekt
Gni	Smøre
Seide	Et sted der man ofrer til naturen, for eksempel en stein, offersted
Noaidi	En person som var utvalgt til å være bindeleddet mellom naturgudene, åndene og menneskene
Flå	Ta bort skinnet fra et dødt dyr

9.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: KRLE

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Kjennskap til religioner og livssyn

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

gjøre rede for historien til kristendom og andre religioner og livssyn i Norge, inkludert samers og nasjonale minoriteters religions- og livssynshistorie.

Læringsmål	Kunne navnet til noen sentrale samiske naturguder og deres funksjon Kunne forklare noaidiens oppgaver Vite hva en seide er, og dens funksjon
Vurdering	VØL-skjema (Vet - Ønsker å lære - Lært) ved slutten av gjennomgått tema
Læringsaktiviteter	Lese og løse oppgaver, tur i naturområdet, diskusjon/samtale, se på film og se etter spesielle bestillinger, tegne

9.4 Komme i gang

VØL: Som en starter kan det passe med å diskutere med LP eller i mindre grupper om hva noaidi, samiske guder og seider er. Noen vet kanskje noe og noen vet ingenting. De kan skrive ned stikkord og setninger om alt de vet om temaet. Legg så notatene bort, eller samle dem inn. Etter gjennomgått tema kan de skrive det som de da vet (hvilket nok er mye mer, forhåpentligvis). Snakk om læring. Hvordan lærte du? (samtale om, lese, gjøre oppgaver, se på illustrasjoner, se på film)

En annen starter kan være å samtale om tro, religion (alle mennesker har behov for å definere og forklare verden meningsfull/gjøre verden meningsfull) hva man tror på og hvilke regler man følger og hvorfor. Man kan deretter se filmen «Veiviseren», og gjerne da med søkelys på noaidi og ritualene de gjør i filmen. Noen religiøse ritualer og regler er blitt til tradisjoner som man følger for å vise identitet, samhörighet og tilhörighet og ikke bare nødvendigvis tro og religion. Dere kan snakke om tradisjoner som finnes i klassen.

I Verktøykista på nett vil dere finne noen sentrale samiske guder og gudinner illustrert. De kan tegnes, males og formes med på ulike måter. Jobb gjerne sammen med K og H.

9.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Noaidi og den hellige tromma

Oppgave: sett sammen riktig

Hvilke ord og forklaringer hører sammen?

1. En samisk sjaman.	Noaidi
2. Det sjamanen brukte for å reise til andre verdener.	Tromme
3. Det sjamanen brukte for å spå med tromma.	En liten viser
4. Et vanlig symbol på samiske trommer.	Sola

Tema: Seider

Oppgave: multiple choice

Hva har du lært om hellige steder? Her kan flere svar være riktige.

1. Hva er en labyrint?

En seide

Et hellig sted brukt i ritualer

En noaidi

En stein

2. Hva er en seide?

En stein eller et tre

En labyrint

Et hellig sted

En penge

3. Hva blir seider brukt til?

Utstilling

Bønn

Ofring

Landemerker i naturen

4. Hva skal ofring hjelpe for?

Forhindre sykdom og død, gi godt vær og fiskelykke

Gi godt vær

Gi fiskelykke

Å få hevn over en fiende

5. Hva ble ofret?

Klær

Penger

Kjøtt, fisk og tran

Smykker

Tema: Samiske guder og gudinner

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om samiske guder og gudinner?

1. I samisk religion så man på menneskene som en del av

Slekta

Religionen

Naturen

Gudene

2. Fruktbarhetens øverste gud var

Uksáhká

Máttaráhká

Juoksáhká

Sáráhká.

3. Den høyeste guden var

Ipmil / Jupmele

Oldermannen / Leaibalmái

Vannmannen / Čáhcealmái

Vindmannen / Bieggalmái

4. Vindmannen/Bieggalmái styrte

Vinden

Fisket

Barnefødsler

Trekkfuglene

5. Uksáhká var en gudinne som passet på

Barna

Døra

Bålet

Månen

6. Máttaráhká var den eldste gudinnen og moren til

Tre gudinner

Alle gudene

Menneskebarna

Bålet

7. Bárbmoáhká passet på

Reinsdyra

Trekkfuglene

Fiskene

Boplassen

8. Før man skulle fiske var det viktig å ofre til

Uksáhká

Dierpmis

Čáhcealmmái

Bieggalmmái

9.6 Tilleggsoppgave

Seider

1. De første samene trodde at både dyr og steiner, fjell, trær og andre naturformasjoner hadde sjel. Diskuter: Hvorfor tror du de første samene trodde det, og ofret til naturen?
2. Se på nettet på bilder fra Mortensnes og Transteinen.
3. Gå en tur i skogen eller i fjellet: Finner du en stein eller et tre som du syns har en merkelig form, og som kan ha tenkes å ha blitt brukt som seide?
4. Vet dere om seider i området der dere bor?

Tema: Noaidi og den hellige tromma

Les teksten om Noaidi og den hellige tromma. Se filmen «Ofelas»/«Veiviseren» (passer fra 11 år). Hvem er noaidi og hva kan vi lære om noaidi i den filmen?

Tema: Samiske guder og gudinner

Les teksten om samiske guder og gudinner. Les i tillegg faktateksten under høyt i klassen. Diskuter forskjeller og likheter mellom naturreligioner og andre religioner.

FAKTA OM NATURRELIGION: Naturreligion er å be til og ofre til naturen. Før trodde samene at alt i naturen hadde sjel og ånd, akkurat som menneskene. De trodde at hvis man ofret til en stein eller et berg, ble åndene fornøyde og da ville de igjen gi av sine gaver til menneskene. Gavene var dyr, fisk, bær og vekster til mat og klær. Jakten, vannet, vinden, sola, fruktbarheten og mange andre naturfenomener hadde sine

egne guder som passet på og holdt orden. Noaidi var en person som hadde kontakt med gudene og de døde slektningene. For folk som var helt avhengig av naturen for å overleve, er det ikke så rart å tenke på at de tilba og ofret til naturgudene.

9.7 Ressursbanken

Brita Pollan: *Slik den ene sammen har fortalt til den andre sammen. Stemmer fra den gamle kulturen*. Emilia Press AS. 2017. I denne boka finnes det korte noaidi-fortellinger fra s 111. Del IV i Pollans bok er en god kilde til hva trommefigurene viste.

Solbakk: *Sápmi/Sameland*. Davvi Girji. 2007. Fra s. 143 står det mer utfyllende om samisk naturreligion.

Nettbasert læringsressurs:

<http://samisk.tromsfylke.no/veidefolket/samisknaturreligion.html>

Samene nøt stor respekt og folk fryktet dem for trolldomskunstene, hvilket denne teksten er et godt bevis for:

Finnane var fæle til aa trolle

Finnane var fæle til aa trolle. I gamle dagar ferdast dei mykje i bygdene her, og folk var gruveleg rædde trolldomen deira og torde ikkje meinke dei anten husrom eller mat, naar dei kom til gards. Dei kasta ned noko, som dei kalla finnestein, og naar krøturi aat i seg den vart dei sjuke, og oftast dauda dei. Ein gong før det et skreid med finnar ut Gjelstad-heid i Selgjord. Dei var inne hjaa gamle Jørund Gjelstad og bad um mat; det fekk dei ikkje; men um morgonen laag tvo store svære grisir daude for Jørund.

*Fra TUSSAR OG TROLLDOM av Kjetil A. Flatin og Tov Flatin. Nork
s Folkeminnela nr. 21. Kristiania 1930.*

9.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Tegne noen sentrale samiske guder og gudinner, fylle VØL-skjema
Lesing	X	Lese tekster og gjøre oppgaver, andre fortellinger
Digitale ferdigheter	X	Lete etter bilder på nett
Regning		
Muntlig	X	Samtale, samarbeide, diskutere, LP- og/eller gruppearbeid

10. «DYRELIV» | «SEL» | «ROVDYR» | «SAU»

10.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

Før man kunne frakte mat med skip og fly til Sápmi, var samene avhengige av dyrene for å overleve. Alt menneskene trengte til mat, klær, olje til lys, varme og koking, redskaper, instrumenter og helligdommer fikk de av sel, fisk, hvalross, rein og småvilt som rype og røyskatt. Men de måtte følge dyrenes vandringer til alle årstider.

Sauen var det første husdyret som ble vanlig i Sápmi på 1400-1500-tallet. Den var lett å gjete og den behøvde ikke mye stell, og den kunne klare seg bare med et skjul eller sauegamme som ly. Det var vanlig å bygge gammefjøset i tilknytning til bo-gammen. Dette for å nyttiggjøre seg varmen fra dyra. Sauen var og er fortsatt nyttig både til klær, fell, melk, og som godt kjøtt.

Rovdyr som bjørn, ulv og jerv var mektige og de største flokkene ble fryktet og var til stor trussel for både sau og rein. De ble jaktet på både for skinn, skatt og for å regulere bestanden slik at tamme dyr og buskap ikke skulle være truet av dem.

Havet er utvilsomt livets viktigste kilde i Sápmi. Fisk, sel og hvalross var/er viktige kilder til både klær, næringsrik mat og hvalens og selens fett ble brukt som olje til lys, varme og koking.

Samene har egne fortellinger om verdens begynnelse og om menneskers og dyrs likeverdige plass i verden. Takket være dyr i hav og på land kunne mennesker overleve i kalde klima. Da er det ikke så rart at menneskene behandlet dyrene med respekt og så på dem som likeverdige.

10.2 Sentrale begreper

Snare	En ring av ståltråd som rypa går inni og henger fast i.
Pelshandel	Kjøpe og selge pels.
Kjertel	Et organ i kroppen som produserer noe kroppen trenger.
Gyte	Fisk som legger egg.
Diddi	Smålaks.
Spinne	Lage garn av ull.
Veve	Lage stoff av garn.
Fastland	Land uten sjø.
Kyst	Område der land og sjø møtes.
Støttenner	Noen dyr har store tenner som de bruker som skjold for å verne seg mot andre. Disse er utenpå kroppen.
Handelsmann	En som kjøper og/eller selger varer.
Biskop	Sjefen over andre prester i et land eller et område.
Skjærgård	Øyer og skjær ved kysten.

10.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Læringsmål	Kjenne til noen måter samene har gjort seg nytte av de forskjellige dyrene i deres områder.
Vurdering	Tankekart, gjengi fortellinger, tekster (her bør det være et kriterium at tekstene inneholder fakta om samenes bruk av dyrene).
Læringsaktiviteter	Lese og løse oppgaver, skrive, lese fortellinger, lage tankekart.

10.4 Komme i gang

De fleste av oss har vel brukt dyr som tema/inngang i undervisningen av både læringsstrategier som tankekart, fakta tekster, oppbygging av tekster, skjønnlitteratur, sjangerlære osv. Det er bare fantasien som setter begrensninger.

Her er det den samiske tilgangen, handelen, fangstmetodene, bruken og nyttiggjøringen av dyrene som er i hovedfokus, men det betyr jo ikke at ikke annen informasjon skal få plass. Selv om reinsdyret ikke er nevnt i hovedtekstene her, kan dere bruke det som eksempel: reinsdyret var både mat og klær. Mat: kjøtt, blod, lever, tarmer, margbein.

Som starter passer det fint å samle bilder av noen dyr, der ett skal bort, f.eks. rovdyr og en sau. Dette kan gjøres mer utfordrende med pattedyr, fugler, fisk, sjødyr/landdyr, husdyr osv. En annen vri er å plassere dyr som ikke hører til i Sápmi i gruppen, f.eks. krokodille.

Det er verdt å nevne er at det er utallige flere dyrearter i Sápmi enn det som presenteres i «Tidsreise Sápmi Skole». Dette er kun et lite utvalg av de mest kjente som brukes og har blitt brukt til mat og klær.

Elevene kan lete mer informasjon om dyrene fra nettet, eller andre oppslagsverk.

10.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Sau

Oppgave: skriveoppgave

Skriv en faktatekst om sauene. Du skal si noe om hvordan sauene er nyttig for samene, hva sauene spiser, hvordan man klipper sauene og lager ull og hva ulla kan brukes til. *Nyttig: ull, kjøtt og annen mat. Lage ull: saks, maskinklipp, karde og spinne ulla, og deretter tove, strikke og veve ullklær.*

Tema: Sel

Oppgave: dra og slipp

Hvilken beskrivelse passer til de ulike selene?

Hvalross

Steinkobbe

Grønlandssel

Ringsel

Havert

Har støttenner (hvalross)
Liker strand og sol (steinkobbe)
Bor i hule på isen (ringsel)
Kaster unger på isen (grønlandssel)
Trives i Trøndelag (havert)

Tema: Rovdyr

Oppgave: dra og slipp

Hvilken beskrivelse passer til de ulike rovdyrene?

Bjørn

Fjellrev

Rødrev

Ulv

Røyskatt

Er et hellig dyr for samene, så navnet kan ikke sies høyt
Kalles gjerne bare Rovdyret av samene
Er nesten utryddet fordi den har så vakker pels
Er veldig vanlig over hele Sápmi
Har vinterpels som kalles hermelin

(bjørn)
(ulv)
(fjellrev)
(rødrev)
(røyskatt)

Tema: Dyreliv

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om dyrelivet i Sápmi?

1. Hvorfor var gjedda så populær på begynnelsen av 1600-tallet?

Kongen ville bruke den til soldatmat

Man kunne sy fine sko av skinnet

Den smakte så godt

2. Hvorfor ble beveren nesten utryddet?

Fordi den ikke fikk nok unger

Den ble jaktet så mye på

Fordi den ikke tålte det kalde klimaet

3. Hva var ekornet i pelshandelens tid?

Det mest populære dyret

Det samme som én krone – man målte verdien av andre skinn i antall ekornskinn

Helt uinteressant

4. Hva er Nord-Europas viktigste fisk?

Torsk

Laks

Hyse

5. Hva heter torsken når den skal reise ut i verden med skip?

Saltfisk

Blautfisk

Tørrfisk

6. Hvordan jakter man på fjellrypa og lirypa?

Hagle, hund og snare

Pil og bue

Lasso

10.6 Tilleggsoppgaver

Som repetisjon kan dere bruke denne rebusoppgaven med åpne oppgaver. Heng gjerne oppgavene ut langs en sti. Jobb i par eller i veldig små grupper.

1. Hvilket dyr er dette? Hva kan dere fortelle om det? (bilde av en bjørn)

2. Nevn tre sjøpattedyr. Hva vet dere om de?

3. Hvilket dyr ble blant samene brukt som pengeverdi?
4. Hva vet dere om ulven?
5. Nevn et fiskeslag som har vært viktig for samene! Vet du mer om fisken?
6. Hvordan jakter man på rype?
7. Hvilket dyr har hermelin? Kan du fortelle mer om hermelin?
8. Hva ble gjedda brukt til på 1600-tallet?
9. Nevn en stor lakseelv i Norge!
10. Hvorfor forsvant beveren fra Nord-Norge?

10.7 Ressursbanken

Fortellinger, eventyr og myter om dyr på engelsk:

<http://samiskbibliotekjeneste.tromsfylke.no/2017/11/20/lee-d-rodgers-the-forgetful-squirrel-mustottes-uarree/>

Bok: Skåden: *Froskemora – Cuoppomáddu*. Skániid Girje. 2008.

Nettside om dyr og natur i Sápmi: <https://www.stabbursnes.no/>

Fordypningstekst om jerven ligger som eget dokument i Verktøykista på nett.

10.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive tekster om hvordan samene nyttiggjorde seg dyrene
Lesing	X	Lese og gjøre oppgaver, lese andre tekster, lage tankekart
Digitale ferdigheter	X	Lete informasjon på nett, bruke ulike digitale presentasjonsverktøy
Regning	X	Valuta, ekornskinn
Muntlig	X	Samarbeide, diskutere, samtale

11. «KOMSE» | «NÅLEHUS» | «DUODJI – SAMISK HÅNDVERK» | «BÅTBYGGERE MED NÅL OG TRÅD» | «VERDENS FØRSTE SKILØPERE»

11.1 Bakgrunnskunnskap for lærere

Vi har samlet disse ikonene fordi alle egentlig handler om duodji/duodje/duedtie.

Duodji/Duodje/Duedtie er et begrep som ikke er lett å oversette fordi det omfatter mange ulike teknikker, materialer og utøvelser som f.eks. husflid og håndverk, brukskunst, kunsthåndverk og småindustri. Det omfatter all skapende aktivitet med hendene i bred betydning. Det være seg alt fra å skape boliger, gjerder, båter, lage redskaper som kniver og sy klær. Disse tradisjonene går langt tilbake i tid og er utviklet og tilpasset et kaldt klima og tilgangen på materiale som fantes i disse områdene. Både redskapene og klærne har dekket praktiske behov og har blitt til i kampen om å overleve. De har også blitt kunstnerisk dekorert og formet på en utsøkt og praktisk måte. Vi kan si at duodji/duodje/duedtie er og var en måte å vise utøverens identitet, tilhørighet og kunnskap gjennom. På den måten har kunst og håndverk smeltet sammen. Mye kunnskap er blitt borte etter hvert som andre og nyere og lettere tilgjengelige redskaper og materiale (som plast) ble billigere og lettere tilgjengelig. Dette er kunnskap som f.eks. fiskegarn. Vi pleier å spøke med at industrialiseringen og de moderne tider nådde Sápmi etter andre verdenskrig med gummistøvlene som kom på markedet og ble allemannseie, og man ikke lenger måtte bestille og betale for håndsydde komager (sommersko).

En som utøver duodji/duodje/duedtie er en duojár. Hen har gjennom generasjoner ervervet seg praktisk og erfaringsbasert kunnskap og kjenner naturgitte forhold. Vurder først materiale og når og hvordan det skal hentes inn. Så produksjonsprosessen som ved hjelp av teknologien er betydelig endret og utviklet gjennom de siste generasjoner. Hen må ha samisk kulturkunnskap, og kjenne til ornamentikk, lokale variasjoner og ta hensyn til andre dimensjoner som f.eks. det åndelige.

Terminologien er rik, men også veldig nøyaktig og detaljert og er en viktig del av tradisjonen og kunnskapen. Den brukes av, og er kjent for nesten utelukkende de som utøver duodji/duodje/duedtie. Duodji/Duodje/Duedtie var og er fortsatt i mange familier en sentral

del av oppdragelsen. En person med talent, blikk og med respekt for naturgitte forhold og som behersker duodji/duodje/duedtie var og er høyt ansett og verdsatt i samfunnet.

Både komse, nålehus, båter, lavvo, skinnklær/ullklær, gamle og ski er eksempler på håndverk som er praktisk i hverdagen til et nomadisk folk i arbeid ute i kulde, sno og ulike snøforhold.

Kilde: Veiledningshefte: *Duodji i grunnskolen*.
Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen. RiddoDuottarMuseat. 2020.

11.2 Sentrale begreper

Komse	Vugge
Duodji/duodje/duedtie	Samisk håndverk
Nagler	Spiker av tre
Skikk	En metode eller en tradisjon
Påhengsmotor	En motor som settes fast bak på båten. Motoren skyver båten framover
Stake	En lang pøle av tre som brukes til å skyve båten framover
Praktisk	Anvendelig, enkel å bruke og ta med seg
Margbein	Bein med marg inni

11.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: KUNST OG HÅNDVERK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Kulturforståelse

Mål for opplæringen er at elevene skal kunne

tolke former og symboler fra ulike kulturer og bruke disse i visuelle uttrykk.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Håndverkstradisjoner og Kunst og designprosesser

Mål for opplæringen er at elevene skal kunne

beskrive mangfoldet i klestradisjoner eller gjenstander, inkludert samiske, og lage et produkt med inspirasjon fra kulturarv.

Læringsmål	Vite hva begrepet duodji/duodje/duedtie betyr Kjenne til noen praktiske redskaper og klær samene brukte /bruker i hverdagen Lage et lite redskap og snakke om materialene som ble brukt
Vurdering	Nøyaktighet, tålmodighet til å stå/være i en prosess, tegne, vise engasjement i diskusjoner, samtale
Læringsaktiviteter	Lage nålehus eller annet duodji/duodje/duedtie, flette bånd, tegne, diskutere, samtale

11.4 Komme i gang

Av erfaring vet vi at å undervise i kunst og håndverk og andre praktisk-estetiske fag krever planlegging i god tid i forveien fordi det ofte behøves utstyr som kanskje må bestilles og som kanskje kun er å få tak i en periode på året. Noen ganger er det også behov for mer personale.

Undreoppgave: Dersom dere har mulighet: Ta med dere konkrete til klassen: en gietkka/komse, et nålehus, guksi, náhppi, saltflaske, lassoring, skaller med skallebånd og lange flettede bånd, tørket og behandlet sennagress, lange bånd for å tulle rund skaftet slik at ikke snøen skulle sive inn, sennagress ble brukt i bunnen på skallen for at den ikke skulle bli fuktig inni, og for å holde beina tørre og varme), smørbeholder og/eller annet samisk duodji/duodje/duedtie. Hva tror dere disse er brukt til/brukes til? La elevene diskutere i mindre grupper/LP og komme opp med forslag.

Snakk om noe dere syns er praktisk. Har dere noe som dere tenker er veldig praktisk, for eksempel en bag til å ha i båten som holder innholdet tørt?

Snakk om, beskriv og tolk ornamenter. Tegn ornamenter og mønstre, f.eks. ved å dekorere en invitasjon, et kort eller et dikt.

[Det finnes kopioriginal av sørsamisk ornamentikk i Verktøykista på nett.](#)

Det kan være en fordel med samarbeid med kunst og håndverk-læreren når/dersom dere skal lage nålehus. Beinnet sages opp i passende lengder og ev innmat og sener tas bort og pusses. Margbein kan bestilles fra slakteri. Dere kan koke og spise margen først.

11.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgaver

Tema: Komse

Oppgave: skriv og tegn

Skriv og tegn – på ark, i bok eller på PC.

1. Hva er en komse? *En samisk vugge*
2. Hva heter komse på nordsamisk og på sørsamisk? *Gietkka/gierhkeme*
3. Hva tror du komse er laget av? *Tre*
4. Hva gjorde de når babyen hadde bæsja og tissa i komsa? *Bytta ut mosen som lå i bunnen*
5. Hvorfor tror du det var mest praktisk for samene å ha babyen i komse? *Den var lett å henge i trærne, henge på ryggen til kløvreinen, den kunne stå på bakken og i snøen uten å velte*
6. Finn bilder av ulike komser på nettet. Tegn en komse med en baby oppi.

Tema: Nålehus

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om nålehus?

1. Mange samer har flyttet flere ganger i måneden
livet
året
2. Da er det viktig med ting som er lette å finne
ta med seg
gjemme
3. Nålehus er laget av
margebein
tre
ull
4. Nåleputa inni nålehuset har en snor som kan festes i
taket
smykket
beltet

Tema: Duodji – samisk håndverk

Oppgave: praktisk oppgave

Praktisk oppgave – her trenger du tråd i mange farger!

Følg oppskriften fra bildet og lag flettebånd i mange farger. Kanskje dere kan lage en flettebånd-utstilling i klassen? Eller gi hverandre flettebånd i vennskapsgaver?

Tema: Båtbyggere med nål og tråd

Oppgave: Velg riktig svar

Hva har du lært om samiske båtbyggere?

1. Samene har alltid vært flinke til å bygge

Båter

Naust

Fjøs

Brygger

2. De ble flinke å bygge båter fordi de bodde nært

Vann

Fjell

Skog

Vidde

3. Samene lagde båter på en spesiell måte – hvordan?

De brukte nagler

De limte

De sveiset

De sydde

4. Skoltesamenes båt kalles for

Elvebåt

Robåt

Bask

5. Den samiske elvebåten er

Lang og smal

Bred og kort

Liten og nett

Stor og tung

6. Før det ble vanlig med påhengsmotor kom man seg oppover elva ved hjelp av

En stake

En påle

Årer

Tau

Tema: Verdens første skiløpere

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om samisk skihistorie?

1. Arkeologer har funnet rester av ski i Sápmi som er mer enn

500 år

2000 år

5000 år

2. Arkeologene har funnet ski hvor undersiden er dekket av

Leire

Pels

Skismurning

3. Den gamle skiteknikken kalles

Utforski

Glidteknikk

Sparketeknikk

4. Samuel Balto og Ole Ravn var med på ekspedisjonen til

Fridtjof Nansen

Roald Amundsen

Børge Ousland

11.6 Tilleggsoppgaver

Nålehus

Les teksten om nålehus. Diskuter i klassen hvordan måten vi lever påvirker hvilke ting vi har – og hvordan de er utformet. *(Nålehus var praktisk å henge i beltet, og var dermed alltid i nærheten dersom nødvendig. Beinnet rundt beskyttet mot nålestikk og det var plass til mange ulike nåler i huset. Noen nålehus er så store at det også er plass til en liten saks der.)* Snakk også om hvilke materialer dere bruker: skinn, ull, bein. Dersom dere vil være helt rå, kan dere lage sytråd av sener.

HÅNDVERKSPROSJEKT: Elevene lager sine egne nålehus. Instruksjon s18 og 19 i heftet «Duodji i grunnskolen 2020», kan lastes ned her:

<https://kunstkultursenteret.no/ressursbase/duodji-i-grunnskolen/>

OPPFINNERPROSJEKT: Elevene går sammen i grupper og kommer opp med en praktisk løsning på et problem eller en utfordring.

11.7 Ressursbanken

<https://kunstkultursenteret.no/ressursbase/duodji-i-grunnskolen/>

<https://kunstkultursenteret.no/wp-content/uploads/2018/12/Muligheter-og-utfordringer-ved-s%C3%B8rsamisk-ornamentikk.pdf>

<https://kunstkultursenteret.no/wp-content/uploads/2018/12/Utforskning-av-tradisjonell-s%C3%B8rsamisk-ornamentikk.pdf>

11.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Tegne ornament
Lesing	X	Lese og løse oppgaver, følge instruksjon til oppgave er ferdig
Digitale ferdigheter	X	Lete etter bilder av komse på nett
Regning	X	Regne ut mengde materiale
Muntlig	X	Samtale, fortelle, diskutere og instruere

12. «STJERNEHIMMELEN» | «NORDLYS»

12.1 Bakgrunnskunnskap for lærere

Stjernehimmele

De første samene fulgte tidens gang på andre måter enn i dag. De fulgte årets gang og observerte at det ble vinter, vår sommer og høst. De hadde også spesielle gjøremål og arbeid som skulle gjøres til forskjellige tider på året. Hvert år ble det samme arbeidet gjort til samme tid. Noen gjøremål måtte gjøres innenfor en bestemt tid. Vedhogst, slåing av høy, merking av reinkalver, slakting og fiske var blant disse gjøremålene. Selv i dag kan vi se at noen av disse arbeidene må gjøres innenfor en viss tid på året.

Kortere tid ble observert og målt på andre måter. Døgnet ble målt ved hjelp av solen, månen og stjernene. I mørketiden kunne de lese døgnet ved hjelp av månen og stjernene. I den lyse tiden, kunne de lese døgnet ved hjelp av solen og midnattssolen.

For samene er ikke stjernenes funkling bare til glede og pynt. På grunn av lang mørketid, har samene utviklet uvurderlig kunnskap om stjernene som kompass og klokke. Ved å studere stjernene, og følge dem, kunne de finne fram hvor som helst. Stjernene viste hvor nord, sør, øst og vest var. Stjernene kunne også fortelle hvor lenge det var til morgenen. Dersom det var overskyet, måtte de ty til vinden. I tillegg brukte de trær og steiner til navigering. Steinenes nordside blir bevokst med en type steinlav, og trærne har flere greiner på sørsiden, enn nordsiden.

Noen stjerner var viktigere enn andre. Samene har forklart stjernene på sin måte. For å huske de ulike stjernebildene, ble det laget fortellinger om dem. I nordsamiske områder er fortellingen om elgjakt en fortelling om stjernehimmele og de ulike stjernene. Andre steder finnes det tilnærmet like fortellinger. I noen kystområder handler fortellingen om fiske. Stjernenes navn kunne være ulike fra sted til sted. En stjerne kunne ha ett navn ett sted, mens det kunne hete noen helt annet et annet sted. Som eksempel kan nevnes det nordsamiske Fávnnadávgi (vogn med pilbue) som på lulesamisk heter juovssat, og som betyr bue.

Nordlyset

Også nordlyset har sine fortellinger og forestillinger. Nordlyset var noe man fryktet fordi man ikke visste hva det var og derfor har det blitt myteomspunnet og fått mange ulike fortellinger. Vi kan tenke oss at nordlyset var sterkt fremtredende og skremmende med

flommende bevegelige lys i en aldeles mørk og kald verden. Det ble nok også brukt i oppdragelsen til å «skremme» barn fra å gå ut og erte nordlyset. Også her kommer man inn på at det var stor respekt for naturen og dens fenomener. I sjamanistisk religion blant urfolk i sirkumpolare områder forestilte de seg at nordlyset var «veien» eller «stien» til de dødes verden, og at nordlyset varslet om at noen skulle «hentes» til dødsriket.

Under «Ressursbanken» kan dere lese om de mest kjente stjernene og fortellingen i nord- og innlandssamiske områder. I tillegg har vi lagt ved en oppdragende fortelling om nordlyset.

Kilde: Kåren Elle Gaup: *Girjjo Gárjjo*. Davvi Girji. 2001.

12.2 Sentrale begreper

Rotere	Bevege seg i sirkel
Kuppel	Et krummet tak
Terge	Erte, plage
Regle	Dikt med rytme og som man ofte lærer utenat
Atmosfære	Laget rundt jorden som beskytter oss mot stråling og ekstreme temperaturer
Myte	En fortelling som forklarer en hendelse eller hvorfor noe er som det er, myter er ikke fakta
Kall	En gammel mann
Stjerne	Sol

12.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: NORSK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Tekst i kontekst

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese og lytte til fortellinger, eventyr, sangtekster, faktabøker og andre tekster på bokmål og nynorsk og i oversettelse fra samiske og andre språk, og samtale om hva tekstene betyr for eleven.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Språklig mangfold

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese samiske tekster på norsk og samtale om verdiene som kommer til uttrykk, og hvordan stedsnavn og personnavn som inneholder de samiske bokstavene, uttales.

FAG: KRLE

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Kjennskap til religioner og livssyn

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

gjøre rede for historien til kristendom og andre religioner og livssyn i Norge, inkludert samers og nasjonale minoriteters religions- og livssynshistorie.

Læringsmål	Vite noe om hvordan de første samene tolket stjernebildene Kjenne til noen myter og fortellinger om stjernehimmel og nordlys Lære å uttale noen samiske bokstaver
Vurdering	Engasjement, nysgjerrighet, kreativitet, samtale, diskusjon, stille spørsmål, ferdige produkter som utstilling, brettede stjerner, tegninger, tekster
Læringsaktiviteter	Skrive, tegne, lese og gjøre oppgaver, lese fordypningstekster, undre seg, lage egne stjernebilder og fortellinger, lære regle på rams, brette stjerner, lete på nett

12.4 Komme i gang

Det er en fordel om dette temaet gjennomgås på den mørkeste tida, gjerne før jul eller like etter jul.

Dere kan starte temaet med å lese høyt noen fortellinger, myter og eventyr. De finnes under «Ressursbanken» – og gjøre dere kjent med fortellingene som er laget med bakgrunn i stjernebildene. Dere kan stoppe og samtale om innholdet og lærer kan stille spørsmål som kan diskuteres i mindre grupper, underveis. Det er viktig å understreke for elevene at dette er fortellinger, eventyr og myter som folk i veldig gamle dager har laget fordi de har forestilt seg noe de ikke visste noe om. Dere kan også ta for dere forskjellene på myter, eventyr, fortellinger og fakta.

Som en kuriositet kan elevene lære reglen om nordlyset på rams. Lydene i noen av bokstavene er slik: á = lang a, š – sj som i sjokolade, ea= jæ, ž = dsj (stemt), uo= oå, u=o, o=å

Dersom det er mørkt på den tiden dere gjennomgår temaet, kan dere gå ut og se på stjernehimmelen, og kanskje prøve å finne Sarvva, Boahjenásti eller de andre stjernebildene. Det bør være stjerneklart og dere bør være i skogen eller på fjellet der det ikke er andre lys som forstyrrer.

12.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Stjernehimmelen

Oppgave: sett sammen riktig

Hvilke ord og forklaringer hører sammen?

1. Det samene trodde holdt himmelkuppelen oppe **Polarstjernen**
2. Den som ble jaktet på i «den himmelske jakten» **Elgen – Sarvva**
3. Den som til slutt temmet elgen **Gammel-kona**
4. Det elgen til slutt ble byttet mot **Reinen**
5. Det samiske navnet på Melkeveien **Fuglestien**

Tema: Nordlys

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. Nordlyset kommer fra sola.
FAKTA
2. Nordlyset er ikke farlig for mennesker.
FAKTA
3. Før lærte samiske barn at det kunne lønne seg å terge nordlyset.
FLEIP
4. Den samiske nordlysregla handler om alle fargene i nordlyset.
FLEIP

12.6 Tilleggsoppgaver

Stjernehimmelen

Les om de samiske stjernebildene og se på illustrasjonene sammen i klassen. Les i tillegg tekstene fra Ressursbanken i klassen. Velg én eller flere av de praktiske oppgavene.

1. Tegn, eller mal et bilde med stjernehimmel.
2. Brett en stjerne eller lag en tredimensjonal stjerne på en annen måte. Det finnes mange oppskrifter på origami-stjerner på nett.
3. Finn en sang om stjerner eller stjernehimmelen. Skriv den så pent du kan og pynt teksten.
4. Se på stjernehimmelen ute eller på et bilde. Tegn egne stjernebilder og skriv fortellinger til stjernebildene dine.
5. Det er mange mennesker som fotograferer nordlyset. Let på nett og finn bilder av nordlyset og lag en utstilling med nordlys-foto til klasserommet. Hvor mange ulike farger greier dere å finne?

12.7 Ressursbanken

Horndal: *Fra stjernene til livet* https://ovttas.no/nb/girji_fra-stjernene-til-livet-en-fortelling-fra-samisk-mytologi

Horndal: *Sølvmånen* <http://samiskbibliotektjeneste.tromsfylke.no/2016/01/13/sissel-horndal-solvmanen/>

Gaavnoes: Den samiske stjernehimmelen: <https://gaavnoes.no/2017/07/den-samiske-stjernehimmelen/>

Alice M. Pedersen: *Guovssonásti/Morgenstjernen*
<http://samiskbibliotektjeneste.tromsfylke.no/2008/11/11/alice-m-pedersen-guovssonastimorgenstjernen/>

Stjerner og stjernebilder

Alle stjernene vi ser på himmelen når det mørkt, er soler som lyser langt borte. De lyser fordi de er laget av glødende gass. Vår egen sol er også en stjerne av glødende gass og den har lyst i fem milliarder år allerede. Stjerner er samlet i store grupper som vi kaller galakser. Vår galakse kaller vi Melkeveien (Fuglestien på samisk) og sola vår er en av cirka 300 milliarder stjerner i den.

Når det er skyfritt og mørkt ute, er det fint å se på stjernehimmelen. Det har folk alltid gjort. Også de som levde for veldig lenge siden. De visste ikke så mye om hva stjerner var. De fulgte stjernene når de skulle finne ut hvilken tid det var på døgnet i mørketida, og for å finne fram i naturen. De så på stjernehimmelen og lagde seg ulike stjernebilder som de fulgte med på og lagde fortellinger om. De

hadde ikke mange andre lys rundt seg. I dag har vi gatelys, lys fra alle husene, gatelys og biler. Lysene rundt oss gjør at vi ikke ser stjernene like lett.

Nordlyset

Fra solen løsner det hele tiden elektroner, protoner og ioner. Det er elektronisk ladde partikler som følger solstormene eller gasskyene som har enormt stor fart, ja omtrent 8 millioner km/t. De elektronisk ladde partiklene blir slynget fra sola til jorda og bruker ca. fire dager på å komme til jordens atmosfære.

Nordligst og sørligst, altså på polene på jordkloden er det magnetfelt som trekker til seg de partiklene som kommer med solstormene. Heldigvis er det slik at magnetfeltet og atmosfæren beskytter menneskene og alt annet levende ved polene, så derfor er ikke disse partiklene farlige for oss. Når de kommer til polene blir de blandet med atmosfærens atomer og molekyler og lager elektromagnetisk stråling, eller energi. Strålingen, eller energien kan vi noen ganger kan se når det mørkt og skyfritt på himmelen, mellom 80 og 500 km over jordoverflaten. Det kalles Nordlys, eller Aurora Borealis. Noen atomer gir blått lys, noen gir grønt lys og noen gir rødaktig lys.

Samer og andre urfolk som har levd i de nordlige polområder har alltid sett, observert og undret seg over nordlyset. Derfor finnes det mange myter, fortellinger og eventyr om nordlyset.

Kilde: snl.no/nordlys

Elgjegerne

Når himmelen og jorden ble født, ble det også født stjerner og stjernebilder. I stjernebildene kan vi se en fortelling som er blitt fortalt av samene i mange tusen år. Fordi jakt var viktig for de første samene, var det selvfølgelig den historien de så på himmelen.

Mange har dratt for å jage Sarvva-elgen. Fremst ser vi Sarvva-elgen løper. Gjennom natten vil de andre jegerne dukke opp. Nærmest kommer Čuoiggaheaddjit- Skijagerne, som følger etter på ski. De forsøker å komme foran elgen slik at Fávdná- Vogna kan skyte den. Fávdná- Vogna kommer etter Čuoiggaheaddjit - Skijagerne og har en bue som heter Fávnnadávgi – Store Bjørn. Nedenfor elgen følger Gállábáartnit – Gammel-kallens sønner langsomt etter. De har med både bismark (vekt), spyd, kniv og gryte. Sønnes far Gállá- Gammel-kallen har også kommet for å følge med på jakta. Under čuoiggaheaddjit – skijagerne kommer Boares áhkku- Gammel kona som hisser hundene på elgen og roper; ta den ta den!

Slik følger de etter elgen hele døgnet, og det vil de nok fortsette med helt til de en dag får skutt den. Når den dagen kommer, vil hele himmelen (kuppelen som Boahjenásti - Polarstjernen holder oppe) falle ned og knuse verden og jorda vil brenne og det vil være verdens ende.

Nordlyset II

To brødre satt i lavvoen. De spiste og la seg ved ildstedet for å sove. Den yngre broren lå og tittet ut gjennom ljolet (hullet i lavvotaket der røyken siver ut). Bak røyken fikk han øye på nordlyset som rørte seg så pent over himmelen. Den rørte seg med grønne, gule, blå og røde farger. Han så på nordlyset og kunne ikke dy seg, men måtte ut og gjøre narr av det og joiket:

Guovssahasat vihkke, lip lip li
 Buoidebihtta njálmmis lip lip li
 veažir gállus lip lip li
 ákšu sealggis lip lip li
 ja spigir njálmmis

Den eldre broren hoppet opp og måtte strengt irettesette den yngre broren sin. -Ti still! -Hører du ikke! -Du må ikke gjøre narr av Guds skapninger! -Det kan gå deg galt! Men den yngre broren lot seg ikke skremme. Han krøp ut av lavvoen og joiket og ropte enda høyere og enda mer kraftfullt. Nordlyset begynte å blafre fra side til side, det ble større fart i lyset og den buktet seg opp og ned. Plutselig smalt det i snøen på bakken. Den eldre broren ble redd og krøp under pulken (en smal slede som blir trukket av reinsdyr og som det er plass til en person i) og gjemte seg der. Den yngre broren fortsatte å joike til Nordlyset. Nordlyset ble sint og nærmet seg ham. Den kom som en pil fra himmelen og snappet i pesken til den yngre broren. Den snappet og grep etter pesken slik at den til slutt var nesten hårløs og svidd. Nå ble også den yngre broren redd og sluttet å joike nordlyset. Fra den dagen gjorde han aldri narr av Guds skapninger.

Fordypningstekster om stjernehimmelen for elever ligger som eget dokument i Verktøykassa.

12.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive egne tekster
Lesing	X	Lese og løse oppgaver, lese andre tekster og studere stjernebildene
Digitale ferdigheter	X	Lete etter bilder på nett
Regning	X	km/t, km.
Muntlig	X	Samtale i klasse og i grupper, gjenfortelle, diskutere

13: «ÅTTE ÅRSTIDER» | «MAT» | «SPIS BARK, MEN LA TREET LEVE»

13.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

Dette temaet handler i korte trekk om tradisjonell samisk mat, og tilegnelse og tilberedning av mat på en bærekraftig og tradisjonell måte.

Samene har alltid hentet det de trenger i naturen i områdene der de oppholder seg. De har på en måte blitt eksperter på sitt område. Dyret var ikke bare mat, men det ble utnyttet også til klær og redskaper. F.eks. ble skallen på reinen brukt til fottøy, senene til tråd, tarmene til pølseskin, og magesekken blåst opp, tørket og brukt til oppbevaring av f.eks. tørket blod og tørket melk. Horn og bein ble brukt til redskaper. Ulla til sauene ble brukt til strikking av klær og tovet for å holde kroppen varm selv i fuktig omgivelser. Ulla ble også spunnet og brukt til veving av grener. Skinnet på selen ble brukt til klær og som bunntrekk til små og lette båter, kjøttet, blodet og margen som mat, fett som kilde til lys og ild.

Treet var utrolig viktig som både kilde til ild og til redskaper. Ulike trær ble brukt til ulike typer ild. For eksempel ble det laget bare et lite bål med veldig tørre kvister og kubber dersom man bare skulle varme litt mat, og et annerledes bål med litt fuktig ved når man skulle sove, for det brant lengre. Teger (røttene til bjørka) ble brukt som tau til fiskegarn og til fletting av kurver og andre redskaper. Brenneslestilker ble brukt som sterkt tau og tråd til å sy båter. Kvann ble brukt som medisinnurt. Dette er bare noen eksempler.

Folk spiste sesongbasert. Det betyr at de spiste det de hadde tilgang på til enhver tid på året. Innlandsfisk og bær og vekster om sommeren, kjøtt om høsten, sjøfisk om vinteren, tørket og røkt kjøtt om vinteren. Når våren kom, kunne det være knapt med mat, så da var det godt at ande kom til vann og elver, rypene krøp villig inni snarene og innlandsfisken var stor og fet.

Også aktivitetene var sesongbasert. Håndverk og sying skjedde i mørketida og ellers mellom store arbeid som åtte gjøres; gjerder som skulle bygges og fikses, båter som skulle smøres, sleder og annet utstyr skulle vedlikeholdes. Ved skulle hugges, kvistes og kløyves på visse tidspunkt. Alt man gjorde var med tanke på å klare seg og å overleve.

At samene har åtte årstider er helt naturlig, fordi det virkelig er åtte årstider både klimamessig og i forhold til aktiviteter som gjennomføres i de ulike årstidene. Det er stor forskjell på f.eks. vinter og vårvinter i nordområdene. Vinteren er kald og mørk og man er på en måte i dvale, mens vårvinteren er lys og naturen våkner til liv igjen med trekkfugler, hekking, smelting, kalving og flytting, klargjøring av redskaper og utstyr til årstidsskifte og nye aktiviteter som elvefiske, såing, vedhogst, osv. Veldig mange samer, uavhengig av hva de jobber med, har på en eller annen måte en sterk tradisjon for å høste av naturen.

Samene har gjennom generasjoner ervervet seg erfaringsbasert kunnskap om naturen og dyrene i sine områder. Dette var nødvendig for overlevelse i barske omgivelser. Det er viktig at denne tradisjonelle kunnskapen blir tatt vare på og formidlet til kommende generasjoner, og at de som besitter den får den anerkjennelsen de fortjener.

13.2 Sentrale begreper

Sanke	Plukke og samle bær og vekster og konservere til senere
Fange	Jakte på
Vilt	Dyr som bor i og lever av maten som finnes i naturen
Tamrein	Rein som menneskene følger under flytting, og noen ganger må mates hvis det er dårlige vintre
Fredet	Det som er fredet, er ikke lov å hugge eller plukke
Gumppus/gumba	Blodklubb
Reinkok	Gryte med reinkjøtt, gumppus, margbein og reintunger
Kolonister	De som kom og tok fra samene deres fangstplasser og boplasser og selv flyttet dit
Kosthold	Maten man spiser til vanlig

13.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: NATURFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Naturvitenskapelige praksiser og tenkemåter

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

oppleve naturen til ulike årstider, reflektere over hvordan naturen er i endring, og hvorfor året deles inn på ulike måter i norsk og samisk tradisjon.

FAG: MAT OG HELSE

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Mat og måltid som identitets- og kulturuttrykk

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

samtale om måltidsskikker fra norsk og samisk kultur og fra andre kulturer, og om verdien av å spise sammen med andre.

Læringsmål	Gjøre rede for hva samene spiser og deres arbeid i de ulike årstidene Planlegge og følge en oppskrift, ta ansvar
Vurdering	Spise sammen, samtale, engasjement, nysgjerrighet, diskusjon, skrive oppskrift, kreativitet, rydde og vaske, klarer å ta ansvar? Utfylt skriveramme
Læringsaktiviteter	Lage mat, lese og gjøre oppgaver, diskutere, samtale, spise sammen

13.4 Komme i gang

Elevene kan prøve å forstå seg på Åtte Årstider-ikonet uten forhåndsforklaring. La de få tid til å undre seg og diskutere med andre og på den måten komme fram til hva den formidler.

La elevene prøve å diskutere og finne ut hva de ville spist og hvordan de ville klart seg dersom det i butikken fantes kun gjær, mel, kaffe, sukker og salt. Hvilke dyr og vekster i nærområdet har dere som dere kunne nyttiggjort dere for å overleve og til redskaper? Dere kan gjerne bruke årshjul-skriverammen til denne jobben. Den finnes i Verktøykista.

Dersom dere skal lage gumppus og reinkok kan dere ta kontakt med Røros mat eller Finnmark rein for å høre hvilke kjeder som fører reinkjøtt: <https://rorosmat.no/bestilling/> eller: <https://finnmarkrein.no/kontakt/>

13.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Åtte årstider

Oppgave: skriv og tegn

Skriv og tegn – på ark, i bok eller digitalt.

1. Hvorfor blir samene kalt «de åtte årstiders folk»? Fordi de har navn på årstidene imellom vår, sommer, høst og vinter også
2. Når begynner samenes år? Om våren
3. Hva var typiske vinteraktiviteter på 1600-tallet i Kemi? Beverjakt, tingmøter og handel
4. Hva var typiske sommeraktiviteter på 1600-tallet i Kemi? Innsjøfiske
5. Hva var typiske vårvinteraktiviteter på 1600-tallet i Varanger? Fiske i fjorden, marked og småviltjakt
6. Hva var typiske høstsommeraktiviteter på 1600-tallet i Varanger? Beverjakt, innsjøfiske og bærplukking
7. Tegn et årshjul med åtte årstider. Skriv inn månedene slik at årstidene passer til klima der du bor. Tegn og skriv om hva du gjør i de ulike årstidene. Skriv inn hvilken samisk årstid du er født i. (Det finnes en kopioriginal i «Verktøykista»)

Tema: Mat

Oppgave: sett sammen riktig

Hva har du lært om samiske mattradisjoner?

For tusen år siden spiste samene dette. Bær, bark og urter, fisk, havpattedyr og vilt
Fra 1200-tallet begynte noen samer med jordbruk og dette ble en del av kostholdet. Melk, ost og smør og sauekjøtt
Da det kom kjøpmenn sørfra ble slik mat tilgjengelig i Sápmi. Mel, kaffe og salt fra butikken
Dette er tradisjonell samisk mat som er lett å ha med seg på tur. Tørket fisk og tørket reinkjøtt

Tema: Spis bark – men la treet leve

Oppgave: sett sammen riktig

Fullfør setningene med riktig ord

Å skjære biter av bark kalles ... barktekt
Bark av furutrær kan brukes i ... mat
Samene skjærer barken på en spesiell måte så ikke treet tar ... skade
Innerbarken på furutrærne inneholder ... C-vitaminer

13.6 Tilleggsoppgaver

Mat

Les teksten om mattradisjoner i Sápmi. Lag biđus, gumppus, reinkok eller rognbollesuppe og spis sammen i klassen. Gumppus serveres gjerne sammen med reinkok og buljong. Biđus er en vanlig rett i store tilstelninger som dåp, konfirmasjon og bryllup og andre feiringer.

Biđus: https://www.matprat.no/opskrifter/tradisjon/bidos/?gclid=EAlaIQobChMIm5LFgM-p6glVR6wYCh0vtgDWEAAAYASAAEgILjvD_BwE&gclsrc=aw.ds

Reinkok: <https://www.matprat.no/opskrifter/tradisjon/kjott-buljong-og-margbein/>

Gumppus: <https://www.nrk.no/sapmi/tradisjonell-samisk-mat-1.13834637>

Rognbollesuppe:

<https://www.youtube.com/watch?v=nt1epsiYekE&feature=youtu.be&fbclid=IwAR24OemddTjTuZUFhgdfdcy3uZMZlhojcm13LyRes7EPuo1tqQAxzGqIFh4>

Skriv ut, eller la elevene bruke iPad/nett med tilgang til oppskriftene og la elevene lage og skrive egne oppskrifter med bakgrunn i disse. Mal til oppskrift ligger i «Verktøykista».

13.7 Ressursbanken

For lærer: Yngve Ryd: *BÅL - Samisk ildkunst*. Dreyer. 2018.

For elevene: Karen Marie Eira Buljo: *Bli med Inga Karine til reinflokken*. Landbruksforlaget. 1997. Billedbok med tekster:

<https://www.nb.no/nbsok/nb/6cd1bd9d0d34dfbb2906e296629d1076?lang=no#0>

Første bok i en serie av åtte om gutten Sammeli og hans eventyr i de åtte forskjellige årstidene i Sápmi. Bøkene er tospråklige på enaresamisk og engelsk. I første bok blir Sammeli venn med en ensom bjørn og lærer nye måter å fiske på. Han lærer også at ting ikke alltid er slik som det kan se ut som. [Anaraskiela servi ry](#), 2013. 35 s. 15 Euro (kan bestilles fra: haldattah@anaraskielaservi.fi): [Lee D. Rodgers: Saammal já meeci kunagas/Sammeli and the King of the Forest](#)

Her finnes litteratur om samisk tradisjonell kunnskap både til lærere og elever:

<http://samiskbibliotektjeneste.tromsfylke.no/tag/tradisjonell-kunnskap/>

13.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive oppskrifter, svare på oppgaver, fylle årshjulet.
Lesing	X	Lese og løse oppgaver, lese andre tekster.
Digitale ferdigheter	X	Finne og lese oppskrifter på nett.
Regning	X	Oppskrift og mengde, ev. kostnad.
Muntlig	X	Samtale, diskutere.

14: «NAVN» | «SLEKT» | «KOFTA»

14.1 Bakgrunnsstoff til lærer

Navn

Gamle samiske personnavn ble nesten borte under kristninga og koloniseringen. Kristningen forbød foreldre å gi barnet samisk navn ved dåpen, så i kirkebøkene ble det samiske navnet omgjort til et norsk navn, Ovlá ble til Ole. Det var vanlig at barnet hadde ett navn «privat» og ett navn brukt i offentlige sammenhenger og i skriftlige sammenhenger som i skjemaer, osv. Denne tradisjonen ble så vanlig at det fortsatt er mange som praktiserer dette. Barnet får ett navn i dåpen og et annet navn blir brukt i mer uformelle situasjoner.

Nå er det også vanlig å gi barn gamle samiske navn både til privat og offentlig bruk. Slektsnavnet ble ikke brukt til slutt slik som i norsk tradisjon, men «etternavnet» eller

slektsnavnet kom først i genitiv form og fornavnet til sist. Navnerekka kunne bli ganske lang dersom man skulle langt bakover i slekta. Navnerekka forklarte de man skulle hilse på hvilken slekt man tilhørte. Gudforeldre ble, og for noen blir de fortsatt, ansett nærmest som et ekstra foreldrepar til dåpsbarnet og har fortsatt medansvaret også i barneoppdragelsen i større grad enn i norsk tradisjon. Mange setter også to eller flere navn til barnet. Dette for å ære slektninger fordi det viste at du ble anerkjent og har egenskaper som er verdifulle. Det er en stor ære å få barn oppkalt etter seg. Det var i riktig gamle dager ansett som en gave (nammašiella).

Undertegnades navn er slik på samisk: *Káren-Piera-Jovsset-Ántte Heidi*. Det viser at min tippoldemor het Káren, oldefar Piera, bestefar Jovsset og far Ánte (skrevet i gen. form på navnerekka). Navnene er valgt utfra hvor kjent personene var, ikke nødvendigvis etter kjønn. Mitt samiske navn viser at min tippoldemor var mye mer omtalt og kjent enn hennes mann siden alle etterkommere er knyttet opp mot henne. Det kan også hende at mannen døde tidlig.

Slekt

Slekts- og familiebegrepene er mange og detaljrike i samisk. Det forteller at familien, slekta og slektsbåndene mellom menneskene var viktige og hadde dype røtter. Begrepet forteller på hvilken måte du er knyttet til et bestemt menneske og at du faktisk er knyttet til (i slekt med) det. Møter innledes ofte med sondering av slektsforhold og da er det greit at noen i slekta er litt kjent for noe bra eller har godt rykte og er spesielt god på noe, f.eks. en håndverker som man kan henvise til og forklare slektsforholdet til. Det å ha gjort noe som ikke var bra, ble sett på som stor synd fordi man da «skjemte» ut hele slekta. Slekta var som en slags moderator med en sterkt oppdragende, men mange ganger også en fordømmende, funksjon.

Slektsbegrepet bestemte hvilken rolle du hadde, og var satt og bestemt. Den yngste sønn eller datter skulle ta vare på hus og hjem og sine gamle foreldre. Hvem som skulle ta over næringen og føre den videre ble bestemt etter nøye observasjon av hvem som var mest egnet til oppgaven. Det kunne være en datter, eller eldste sønn. Dersom eldste ble enke eller enkemann måtte en annen trå til og hjelpe, om nødvendig gifte seg med henne eller han. Giftemål var alliansebygging og makttilegnelse, og dermed ikke veldig romantisk.

Mellommenneskelige relasjoner var viktige, og man brukte tid på å bli kjent og opparbeide en god relasjon til en fremmed eller en utenfor slekta før man tok opp ærender som det skulle ordnes opp i. De tradisjonelle slektskapsforbindelsene var datidens velferdsordninger. Man var avhengig av hverandres hjelp, støtte, kunnskaper og ferdigheter for å overleve. De nære og forpliktende slektskapsforholdene har selvfølgelig endret seg i takt med utviklingen av de moderne velferdsordningene, og man er ikke avhengig og prisgitt sine slektsforhold lengre for å overleve.

Kofta

Kofta viste hvor man kom fra, og ofte også hvilken slekt man tilhørte. Alle hadde sine

særegne signaturer på design og snitt. Snittet i kofta er ubetydelig endret siden slutten av 1600-tallet når Professor Johannes Schefferus skrev om dem i Lapponia, der det er et eget kapittel om samisk bekledning og faktisk også illustrasjoner av dem. De skulle være behagelig og praktiske også under arbeidet. Alt man trengte i arbeidet, hang i beltet. F.eks. kniv og nålehus. Både klær og fottøy var sydd av avhåret reinsdyrskinn eller ullstoff kjøpt i markedene til sommerbruk og av håret skinn til vinterbruk. Pyntet med ulike dyreskinn, farget ullklede og glimmerstein/feltspat i kantene. Kvinnebekledningen forandret seg med tilgangen til stoff og trendene ellers i Europa. For eksempel ble pynten på brystet større og luene høyere og koftekantene kortere. Kantene på koftene ble bredere både i mannlige og kvinnelige kofter. Koftene ble og blir fortsatt brukt til hverdags, og man har som regel en hverdagskofte og en festkofte.

Kilde: Solbakk: Kulturmáhttu. ForfatternesForlag. 2005

14.2: Sentrale begreper

Navneskikk	En måte å velge navn og å gi barnet navn på
Kirkebok	Bok i kirka der man kan se hvem som er døpt, konfirmert og død i de ulike år
Folkedrakt	Et klesplagg som viser hvem du er og hvilket folk du tilhører og/eller hvor du bor
Plagg	Klær, f.eks. en jakke
Festplagg	Plagg som blir mest brukt i feiringer og høytider
Storfamilie	En familie med flere familiemedlemmer enn bare mor, far og barn, f.eks. tanter, onkler, bestemor, søskenbarn
Tremenning	Barn av søskenbarn

14.3: Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Identitetsutvikling og fellesskap

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

beskrive og gi eksempler på mangfold i Norge, med vekt på ulike familieformer og folkegrupper, inkludert det samiske urfolket.

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Læringsmål	Beskrive hvordan samene presenterer seg med navn Bli kjent med noen samiske slektsbegreper Presentere koster fra ulike steder i Sápmi
Vurdering	Engasjement, nysgjerrighet, slektstre, navnerække, fargelegging
Læringsaktiviteter	Lese, løse og svare skriftlig på oppgaver, samtale, lage eget slektstre med fokus på samiske slektsbegreper

14.4 Komme i gang

Elevene kan i små grupper eller LP fundere litt over hvordan de ville presentert seg uten bruk av slektsnavn. Det er en vanlig samisk måte å presentere seg på. De kan sikkert navnet på mor/far og besteforeldre, noen kan kanskje navnene til og med til oldeforeldre.

Dere kan i klassen, eller mindre grupper, samtale om hvordan elevene opplever slektsforholdene sine. Kanskje bor noen nære slektninger og nær familie langt unna. Kanskje man ikke har kontakt, forhold til og samvær med noen slektninger. Hva er forskjellen på venner og slektninger?

Dere kan lage slektstre med navn på slektningene og navnet på slektsforholdet. Elevene kan ta med bilder av slektningene til skolen. Mange har sikkert noe å fortelle om slektningene sine. Dere kan bruke de norske, nordsamiske eller sørsamiske slektsbegrepene – det ligger under overskriften «Tanter og onkler» i temaet «Slekt».

14.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Navn

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om samiske navnetradisjoner?

1. Samene har alltid hatt en egen

Prest

Navneskikk

Kirke

2. Lenge var det forbudt for samene å

Gi barna samiske navn

Uttale navnene på en bestemt måte

Rope barnas navn høyt

3. Forbudet førte til at mange samiske navn

Ble skrevet ned i historiebøkene

Ble ekstra vanlige

Ble glemt

4. I samisk navnetradisjon er foreldrenes navn

Ikke en del av barnas navn

Siste del av barnas navn

Første del av barnas navn

Tema: Slegt

Oppgave: skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hvorfor tror du samer er veldig opptatt av slekta? *Fra gammelt av var slekta en slags forsikring man kunne regne med dersom noe skulle skje eller man trengte hjelp.*

2. Hvorfor er det viktig å ta vare på slektningene sine? Slektskap er som et lite samfunn der man må ta ansvar og hjelpe hverandre for å greie seg og å lykkes. Slektskap betyr samhold, identitet, trygghet og nærhet.

3. Å få et barn oppkalt etter seg er en ære. Hvorfor det, tror du? *Det viser at du betyr noe for de og at du har egenskaper som foreldrene ønsker for sitt barn.*

4. Er du oppkalt etter noen?

5. Lag en oversikt over dine tanter og onkler og skriv inn det samiske begrepet etter navnet deres. For eksempel: Onkel Ingvald, som er fars yngre bror – det blir Ingvald-čeahci på nordsamisk, og Ingvald-tjietsie på sørsamisk.

Tema: Kofta

Oppgave: plasser riktig

Se på detaljene på de ulike koftene – hvor kommer de fra

Sørsamisk fra Herjedalen:

Lulesamisk fra Jokkmokk:

Nordsamisk fra Kautokeino:

Nordsamisk fra Karasjok:

Østsamisk fra Kola:

14.6 Tilleggsoppgaver

Navn

I stedet for å risse hele navnet i f.eks. tre eller reindhår, er det vanlig å bruke bare forbokstavene. Da brukes bare 3 til 5 bokstaver. De som kjenner dette systemet, vil av f.eks. fem bokstaver kunne se fornavn, mors/fars navn og slektsnavn. I verktøykista finnes en oversikt over forbokstaver for navn. Skriv navnerekka di slik at besteforeldrenavnene også er med.

Kofta

Les teksten om kofta og se på illustrasjonene. I Verktøykista finner dere illustrasjoner til fargelegging. Skriv ut og la elevene fargelegge koftene – enten etter tradisjon eller akkurat slik de selv vil.

14.7 Ressursbanken

Samiske navn: <https://www.babyverden.no/navn/samiske-navn/>

Lage slektstre:

https://www.nchsoftware.com/chart/index.html?kw=mindmap%20software%20free&gclid=EAlaIQobChMIgs6YvIC76gIVEywYCh2rFgsJEAAAYASAAEgIPAvD_BwE

14.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Svare på oppgaver, fargeleggingsoppgaver, skrive egne navn med monogrammer, lage slektstre.
Lesing	X	Lese og løse oppgaver og vurdere illustrasjoner.
Digitale ferdigheter	X	Lage digitalt slektstre.
Regning	X	Alder på slektninger, årstall født/død.
Muntlig	X	Samtale i små grupper.

15. «MYTER OG EVENTYR» | «LEKER» | «JOIK»

15.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

Myter og eventyr

Knud Just Qvigstad samlet på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet fortellinger og eventyr fra Sápmi. Disse ble utgitt i fire bind i 1927 og 1929 som «Lappiske eventyr og sagn» på både nordsamisk og norsk av Institutt for Sammenlignende Kulturforskning. Hensikten var å legge til rette for fremtidig forskning og kartlegge eventyrenes vandreveier før de ble fortalt på samisk, og finne ut hvilke forandringer de hadde gjennomgått i løpet av denne prosessen.

Med den hensikten som bakteppe ble historiene gjengitt akkurat slik de var, uten litterær bearbeiding. Derfor oppleves det nesten som vi selv i dag kan komme nær fortellerne og deres tid, da fortellertradisjonen var høyst levende blant samene.

Samiske fortellinger og eventyr skiller seg fra vestlige eventyr og fortellinger ved at det ikke alltid går godt, og at dyr, underjordiske, drauger, utbor og andre døde, djevler, stallo og navngitte personer ofte er sentrale karakterer. Eventyrene og fortellingen kan være hakket grovere og mer voldelige enn norske folkeeventyr. Navngitte steder er også vanlig og gjør fortellingene mer troverdig. Menneskene deler verden med mange andre levende skapninger, og de kan transformeres til dyr. I noen fortellinger tar de seg ofte til rette der f.eks. underjordiske allerede bor. Fortellingene og eventyrene tar ofte utgangspunkt i vanlige måter å leve på for fiskere, reingjetere og bønder, og er formidlet innenfor tradisjonelle rammer om livet og i et språk som folk har kjent seg selv igjen i.

Kilde: Brita Pollan. *Slik den ene samer har fortalt til den andre samer. Stemmer fra den gamle kulturen*. Emilia Press AS. 2017.

Joik

Joik er en vokal musikkform. Det betyr at den er sunget. Joik kan bestå både av ordtekst, det vil si ord med mening, og lydtekst – stavelser som no, nu, lo, la og lignende. Et vanlig kjennetegn i joik er at man synger med en trang strupe. Joiken handler alltid om noe eller noen – blant annet personer, dyr eller natur. Den kan også fortelle historier. Slik er joikens betydning, altså hvem eller hva den representerer, svært viktig. Man joiker faktisk ikke om noe, for eksempel en bjørn; man joiker bjørnen.

Joiken ble brukt av samene som identitetsbygger og for å få markere motstand mot den undertrykkelsen de opplevde. Selv om embetsmenn og misjonærer hadde lært seg grunnleggende samisk, klarte samene å skjule oppfordring til motstand i joikene sine.

I dag lever joiken videre, både i tradisjonell forstand og i mer moderne former, ofte blandet med andre stilarter, for eksempel jazz. I 1989 debuterte den samiske artisten Mari Boine med albumet Gula Gula. Musikken hennes er et godt eksempel på hvordan joiken kan opptre i en mer moderne musikalsk sammenheng, selv om man i slike tilfeller selvfølgelig kan diskutere om det fortsatt er «ekte» joik.

Det var først i andre halvdel av 1900-tallet at man iverksatte arbeid for å bevare samisk kultur. Den samiske befolkningens rettigheter ble satt på dagsordenen. Dette har naturligvis også løftet samisk kultur, deriblant joiken, som uttrykksform. Å utforske slike temaer er viktig for å forstå hvorfor samisk kultur utgjør en del av den norske kulturarven.

Kilde: snl.no/samer

Leker

Barn laget leker og lekte med det de fant i naturen og tradisjonelt handlet rolleleken om det voksne arbeidet med; jakt, fangst og fiske, gård. De lekte og spilte med skjell, pinner og steiner. Ulike skjell var ulike dyr på gården, f.eks. hest, sau, geit og gris. Ris fra trær og busker var flotte å lage reinsdyr av og man kunne lage store flokker. Pinner ble til lavvostenger og tøyestykker til lavvoduken. Steiner kunne også være ulike dyr i ulike størrelser. Never ble til båter.

15.2 Sentrale begreper

Kokfisk	Fisk av en størrelse som passer til koking
Halm	Høy brukt som fôr eller underlag til husdyr i fjøset
Skinnefell	Et dekken av skinn
Stjert	Bakenden på fuglen
Knivskaft	Der man holder kniven
Lintråd	Tråd laget av lin
Stammor	Moren/kilden til alle etterkommerne
Spinne	Tvinne sammen ull eller to eller flere tråder til en tråd

15.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: NORSK

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Tekst i kontekst

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese og lytte til fortellinger, eventyr, sangtekster, faktabøker og andre tekster på bokmål og nynorsk og i oversettelse fra samiske og andre språk, og samtale om hva tekstene betyr for eleven.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Språklig mangfold

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese samiske tekster på norsk og samtale om verdiene som kommer til uttrykk, og hvordan stedsnavn og personnavn som inneholder de samiske bokstavene, uttales.

FAG: MUSIKK

Kompetansemål etter 4.trinn

Kjerneelement: Oppleve musikk

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utøve og utforske et repertoar av sanger og danser fra ulike musikkulturer, inkludert samisk musikkultur

Læringsmål	Kjenne til og kunne gjenfortelle noen samiske eventyr og fortellinger. Kjenne igjen joik og hvordan den formidler bevegelser, rytme og størrelse/egenskaper hos dyr og mennesker som joikes.
Vurdering	Tegneserier, skriftlige tekster, engasjement, leter og lytter aktivt til ulike joiker selv, gjenfortelle minst ett eventyr, sammenligning, analyse.
Læringsaktiviteter	Lese, samtale, tegne, skrive, lytte.

15.4 Komme i gang

Ta elevene med ut i skogen, marka og fjæra. Hva kan dere finne der som dere tror barn kan leke med?

Lek reinflokk og reingjeter med lasso med lassoring. Kan bestilles her:

<https://www.gavpi.com/> Kanskje behøves litt instruksjon, evt. kan elevene først selv prøve å finne ut hvordan en lasso skal brukes?

Hør på joik på spotify: samisk joik.

Lærer kan velge eventyr og fortellinger (se Ressursbanken) til høytlesning og der snakke om innholdet og hva som er likt og ulikt fra eventyr og fortellinger dere har hørt før.

Lærer kan velge et eventyr/en fortelling som hen lærer seg å formidle muntlig til elevene.

Dette kan også fungere som en modellering til elevenes egne gjenfortellinger.

<https://www.utdanningsnytt.no/fortellervirksomhet-fortelling-laererrollen/bruk-fortelling-i-timene/231087>

15.5 Svar og forslag til svar og kommentarer til oppgaver

Tema: Eventyr

Oppgave: skriv og tegn

Les alle eventyrene. Velg det du liker best og lag en tegneserie av eventyret.

Tema: Leker

Oppgave: plasser riktig

Hva kan man leke med på forskjellige steder i naturen?

Selskinn	fjæra
Fiskeskin	fjæra
Steiner	alle
Tang	fjæra
Skjell	fjæra
Reinhorn	fjellet
Kvister	skogen
Reinskin	fjellet
Trepinner	skogen
Trær	skogen
Fuglebein	alle
Ekorn	skogen
Måke	fjæra
Fjellrev	fjellet

Tema: Joik

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. Joik er samenes måte å synge på.

FAKTA

2. Det finnes bare én måte å joike på.

FLEIP

3. I sør heter joik: leu`dd.

FLEIP

4. Man joiker bare naturen.

FLEIP

5. Man kan joike fortellinger, personer og alt i naturen.

FAKTA

6. Det ble forbudt å joike fordi presten selv ikke likte joiking.

FLEIP

7. Fortsatt er det noen steder det er forbudt å joike i kirka.

FAKTA

15.6 Tilleggsoppgaver

Joik

Les teksten om joik og lytt til de ulike dyrejoikene. Snakk i klassen om hvordan joiken er tilpasset dyrets størrelse, rytme og bevegelser. La elevene finne fram til andre joiker på strømmetjenester som de deler med resten av klassen. Klarer dere å finne ut hva eller hvem som joikes? Tips: Meahccesihkket på Spotify. Her kan man høre hvordan sykkelen øker farten og hvordan det går til slutt. Til tross for at man ikke forstår ordene, er det mulig å tenke seg hva dette handler om.

Myter og eventyr

Les alle mytene og eventyrene – høyt i klassen eller hver for dere.

1. Hver elev velger en karakter fra et eventyr eller en myte og tegner denne. Lag en utstilling med tegningene. Kanskje skal de andre gjette hvilke karakterer som er tegnet?
2. Dramatiser heamalaš-fortellingene. Kan dere lage flere heamalaš-fortellinger i samme stil?
3. Gjenfortell eventyr/fortellinger. Hver elev kan velge et eventyr de bare illustrerer og som kan være til hjelp ved gjenfortelling.

Leker

Bestill noen reinhorn og lassoer med lassoring. Noen elever holder hvert sitt horn på hodet og løper rundt som reinsdyr og forsøker å unngå å bli fanget, mens andre forsøker å fange

dem med lasso. Kanskje det behøves instruksjon i hvordan kaste og ta inn lassoen. Kan også gjøres uten reinhorn, og da bare fange hverandre. Lassoer og lassoringer kan bestilles her: <https://www.gavpi.com/> Sáhkku er et tradisjonelt samisk brikke- og strategispill.

15.7 Ressursbanken

Om spillet Sáhkku:

<https://www.nrk.no/sapmi/slik-spiller-du-det-ursamiske-spillet- sahku -1.14196821>
<http://www.varjjat.org/govat/doc/norsk.pdf>

Kontakt forsker Mikkel Berg Nordlie for instruksjon av Sáhkku, evt. hvor man kan få tak i et Sáhkku-brett.

Wollan/ Karlsen. *Niila ja Mággá*. Vintereik.2020. Tegneserien handler om hverdagslivet til søskenparet Niillas og Mággá og oppvekst i Finnmark. Den skildrer vanlige hendelser som at de går på skole, spiser middag eller bare gjør slike ting som barn gjør. Samtidig som de har opplevelser som bare kunne skjedd i Finnmark.

Saba: *Optegnelser/Čállosat*. Scandianavian Academic Press. 2019. Isak Saba samlet inn sagn og eventyr i Varanger-området, og i denne boken blir de presentert for første gang for et allment publikum slik han selv skrev dem ned på sine samlerturer. Opptegnelser er en parallellutgave med både norsk og samisk tekst, i den språkform fortellingene ble overlevert Saba tidlig på 1900-tallet og oversatt av ham selv.

Jenta som ble til ei gulland:

<https://www.nb.no/items/ca7c3324d6b2533e8ca21f0e55cd1ff4?page=5&searchText=gullanda>

Lee D. Rogers: *Sammeli and the Lemming*. Anaraskiela servi oy, 2016. Tospråklig bok for barn om gutten Sammeli fra Enare. Sammeli møter sin gamle venn Lemen som han hjelper. I den anledning får han noen verdifulle leksjoner og lærer å lytte og ta imot gode råd. Tekst på enaresamisk og engelsk. Bok 5 i serien 8 årstider (order from: haldattah@anaraskielaservi.fi)

Forkortede versjoner av fortellinger og eventyr fra s. 34 i denne boka: Brita Pollan: *Slik den ene sammen fortalte til den andre sammen. Stemmer fra den gamle kulturen*. Emilia Press AS. 2017.

15.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive tekster.
Lesing	X	Lese og løse oppgaver, lese andre fortellinger/eventyr/bøker, lage tegneserie med bakgrunn i eventyr/fortellinger.
Digitale ferdigheter	X	Lese bok på nett, bli kjent med nasjonalbiblioteket, nb.no og dens muligheter.
Regning		
Muntlig	X	Gjenfortelle, samtale om innholdet i eventyrene og fortellingene.

16. «SKOLE» | «SNAKKER DU SAMISK?»

16.1 Bakgrunnskunnskap til lærer

Enhetsskolen i Norge står sterkt og bidrar til å samle flokken slik at alle får noe av de samme kunnskapene, ferdighetene, opplevelsene og referansene uavhengig av bakgrunn og geografi. Samene og det samiske samfunn har lidd under at deres kunnskap, kultur og historie ikke har nådd fram. Tvert imot har skolen med fornorskningen bidratt til å viske ut samenes kultur og påført barna skam og en følelse av underdanighet og å tilhøre en underutviklet urfolksgruppe som måtte bli borte.

Det er lett å forstå at mange skjulte sin bakgrunn og ikke ville fremstå som det, og jobbet iherdig for å komme ut av det stigmaet. Skolen har i så måte vært det største og viktigste bidraget til å gjøre barn til noe de i utgangspunktet ikke var, og det har vært svært effektivt. Nå forsøker mange av oss å finne veien hjem igjen og snu på flisa.

Alle barn i norsk skole skal lære om samisk kultur, historie, samfunnsliv og om samisk språk, samiske eventyr og fortellinger. Nå er samisk språk, historie og samfunnskunnskap definert og innlemmet i de nasjonale læreplanene som en del av den norske kulturarven, historien og det norske samfunnet. Under historiedelen er det mer om hvilken rolle skolen hadde i arbeidet med fornorskningen.

Samisk språk stammer fra den uralske språkfamilien og er en av mange finsk-ugriske språk. Det var opprinnelig elleve samiske språk i nordlige deler av Sverige, Finland, Norge og Russland. Åtte av dem brukes fortsatt og har standardiserte skriftspråk: sørsamisk, umesamisk, nordsamisk, enaresamisk, skoltesamisk, pitesamisk, lulesamisk og kildinsamisk. Akkala- kemi- og tersamisk er ikke lenger i bruk. Kemisamisk døde ut allerede på 1800-tallet.

Det er store forskjeller på språkene som står lengst fra hverandre, ja det er ikke mulig å forstå hverandre. Innenfor hvert språk er det også dialektforskjeller, men de forstår hverandre. Mange av språkene har egne alfabet og noen bokstaver og lyder finnes ikke i de nordiske språkene.

Samisk er rikt på ord som beskriver natur, dyreliv, terrengformasjoner, snø og andre ting som har vært viktig i fangst- og jaktsammenheng. En del av disse begrepene holder nå på å gå tapt fordi livsformen er i ferd med å endre seg.

Trykket i samiske ord (unntatt noen lånnord) er alltid på første stavelse.

Samisk er et verbalt språk i den betydningen at det som kommunikasjonsmiddel er opptatt av verbet, av bevegelse. Fordi man fra stammen av ordet kan avlede flere betydningsendrende og presiserende endelser, gir språket muligheter for nærmest uendelige variasjoner i for eksempel beskrivelsen av bevegelser.

Kilde: <https://snl.no/samisk>

16.2 Sentrale begreper

Innbyggere	De som bor i et land
Lånord	Ord man låner fra andre/fremmede språk
Dialekt	Forskjellige måter å si ting på og ulike ord på ting
Minoritetsspråk	Et språk som få i landet snakker
Morsmål	Det språket du lærte gjennom foreldrene eller omsorgspersonene dine
Nøytralt	Noe som ikke vekker følelser, holdninger eller verdier. Ikke ta parti

16.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 2. trinn

Kjerneelement: Identitetsutvikling og fellesskap

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

beskrive og gi eksempler på mangfold i Norge, med vekt på ulike familieformer og folkegrupper, inkludert det samiske urfolket.

Kompetansemål etter 4. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

presentere årsaker til at samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive forskjellige former for samisk kultur- og samfunnsliv før og nå.

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

FAG: NORSK

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Språklig mangfold

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

lese samiske tekster på norsk og samtale om verdiene som kommer til uttrykk, og hvordan stedsnavn og personnavn som inneholder de samiske bokstavene, uttales.

Læringsmål	Lære å kjenne igjen og å uttale de samiske bokstavene i nordsamisk og sørsamisk. Lære at det finnes mange ulike samiske språk. Forstå at skolen er blitt brukt som middel i fornorskningen av samer.
Vurdering	Engasjement, nysgjerrighet, deltakelse i samtale og diskusjon, argumentasjon, spørsmål.
Læringsaktiviteter	Lese i kart, muntlig uttale, samtale, argumentasjon, diskusjon.

16.3: Komme i gang

De fleste barn syns det er gøy å lære noen fraser på fremmede språk. Vi foreslår å begynne med alfabetet og se på hva som er forskjellig og likt med det norske. Lære noen fraser på samisk:

Buorre beaivi: God dag

Ipmel atti: Svar på god dag

Bures: Hei

Maid dal? (maj'al?, eller majt'al?): Hva gjør du? Hva skjer?

Mana dearvan: Ha det bra (sier den som blir igjen)

Báze dearvan: lev vel (sier den som drar)

Mu namma lea ... : Jeg heter ...

Mun lean ... jagi: Jeg er ... år

Snakk litt om at skolen ble brukt som virkemiddel til å få mennesker til å bli noe de ikke var. Samene som hadde levd og bodd i nordområdene lenger enn andre folk, ble innbyggere i Norge, Sverige, Finland og Russland når landegrensene ble bestemt. Det betydde at de ble tvunget til å være og bli noe annet enn det de opprinnelig var. De måtte bli mer norske, svenske, finske eller russiske. Deres levemåte, kultur og språk ble sett ned på og var noe som statene ønsket å bli kvitt. Skolen skulle hjelpe samene å bli norske, svenske, finske og russiske og bli kvitt den gamle kulturen og språket.

Ta kontakt med samiske skoler og forsøk å arrangere møter og opprette vennskapsklasser. Da blir man kjent og lærer mye om samene i dag. Dere kan bruke digitale kommunikasjonsverktøy som f.eks. Teams. Temaer kan være: Hva gjør dere på skolen? Hvilke serier og filmer er på topp? Hva gjør dere på fritida? Dette er viktig for å unngå fordommer om at samer bor i lavvo og at alle driver med reindrift.

16.5 Svar og forslag til svar og kommentarer til oppgaver

Tema: Skole

Oppgave: Skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hvordan lærte man det man måtte lære før det ble vanlig med skole? *Man lærte av de andre, eldre og foreldre*
2. Er det fortsatt noe man kan lære fra familien dag, som man ikke lærer på skolen? *Ja, man lærer av familien det som er viktig for dem, f.eks. å gå på ski, plante grønnsaker, gå tur i fjellet etc.*
3. Nevn fire ting vi lærer på skolen! *Lese, regne, skrive, fortelle, samarbeide og ta hensyn til andre*
4. Hva var det samiske barn fikk beskjed om når de begynte på skolen? *At de skulle bli mer norske, finske, svenske eller russiske. Svenske myndigheter opererte med kåtaskolar for samene. Svenske barn skulle lære bare grunnleggende lesing, skriving og regning fordi de skulle være og forbli reindriftssamer.*

Tema: Snakker du samisk?

Oppgave: skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hvor mange samiske dialekter brukes i dag? *Åtte*
2. Hvilke samiske dialekter er det ingen som snakker lenger? *Tersamisk, akkalasamisk og kemisamisk*
3. Hvorfor tror du at dialektene som er langt fra hverandre er så forskjellige at det kan være vanskelig å forstå hverandre? *De har ikke møttes og har utviklet forskjellige språk over veldig lang tid.*
4. Hva betyr det å være et minoritetsspråk? *Å være et språk som veldig få i et land snakker*
5. Hvorfor tror du at mange velger å lære barna sine å snakke samisk? *Fordi de på den måten ønsker å bevare språket slik at det ikke blir borte*
6. Hva syns du – er det uhøflig å snakke samisk når det er noen i gjengen som ikke kan samisk? Argumenter hvorfor / hvorfor ikke.

16.6: Tilleggsoppgaver

Skole

Les teksten om skole og gjør oppgavene som hører til. Diskuter i klassen: Hvorfor tror dere samiske barn måtte bli mer norske, svenske, finske eller russiske? Skriv gjerne argumentene på tavla for å visualisere dem. Dette skjedde fra midten av 1800-tallet og skjerpet på begynnelsen av 1900-tallet, og da også med bygging av internater. Det står mer om det under historiedelen.

Snakker du samisk?

Les tekstene om samisk språk.

1. Elevene går sammen i par og øver seg på å telle til ti på nordsamisk, sørsamisk og/eller lulesamisk.
2. Skriv opp det nordsamiske alfabetet og det norske alfabetet. Hvilke bokstaver er felles og hvilke er det ikke? Elevene tegner venndiagram.

A Á B C Č D Đ E F G H I J K L M N Ŋ O P R S Š T Ʀ U V Z Ž

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z Æ Ø Å

3. Lytt til uttale av samiske bokstaver – finn samiske stedsnavn i kart og prøv å uttale dem med samiske bokstavlyder:

<https://www.facebook.com/alttag/videos/996076790737816/?v=996076790737816>

16.7 Ressursbanken

Om samisk språk: <https://snl.no/samisk>

Nettordbok: <https://sanit.oahpa.no>

16.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skrive alfabet, bruke venndiagram
Lesing	X	Lese og løse oppgaver
Digitale ferdigheter	X	Bruke digitale kart, nettordbok, digitale kommunikasjonsverktøy
Regning		
Muntlig	X	Uttale bokstavlyder i samisk alfabet

DEL 3 – HISTORIE

17. «HISTORIE» – HVILKE TEMA HØRER SAMMEN?

I historiedelen dukker ikonene opp på kartet etter hvert som man flytter markøren på tidslinja. Hvert ikon dekker ett tema. Noen ikoner «kommer for å bli», mens andre er bare synlig innenfor det aktuelle tidsrommet. Tidslinja er delt inn i århundrer, mens her i lærerveiledningen har vi definert litt lengre perioder som det kan være naturlig å se i sammenheng:

- Samisk historie fram til år 1000
 - Samisk historie fra år 1000 til 1600
 - Samisk historie fra år 1600 til 2000
-

18. SAMISK HISTORIE FRAM TIL ÅR 1000

«Opp fra isen» | «Mortensnes» | «Spor etter samenes forfedre» | «Villreinfangst» | «Tamrein» | «Tacitus» | «Snøfrid Svåsedatter og Harald Hårfagre» | «Ottar» | «Skatt»

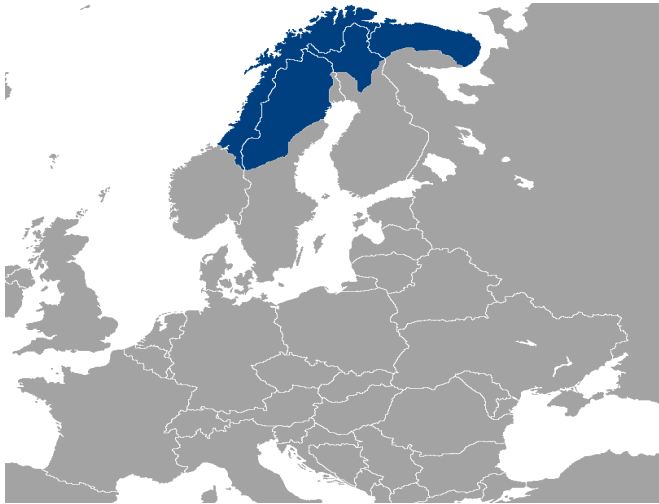

18.1 Bakgrunnsstoff til lærer

Eldste bosettinger

Sameland, ja hele Skandinavia var dekket av tykk is helt til for ca. 10 000 år siden. Isen var

opptil 3000 meter tykk. Ingen vet helt sikkert hvor de første menneskene kom fra, men forskere og arkeologer har kommet fram til at de fulgte etter villreinflokkene som fulgte den smeltende isen fra både sørvest og nordøst (tamreindrift slik vi kjenner den i dag, ble ikke vanlig før på 1500-1600-tallet).

Spor etter de første menneskene dukker opp ca. 9000 år f.Kr, altså i eldre steinalder (ca. 11 000 år siden). Restene etter de første pilspissene og steinknivbladene ble funnet på Komsafjellet i Alta. Dette har senere fått navnet *Komsakulturen*.

På 1970-tallet ble det oppdaget et stort felt med helleristninger på sjøsiden av Jiemmaluokta/Hjemmeluft i Alta. Her er det registrert mellom 2500 og 3000 helleristninger, og dette er dermed Europas største helleristningsfelt og er inkludert i UNESCOs verdensarvliste. Helleristningene er spesielle, i det at det kan se ut som de formidler både åndelig og sosialt liv. De eldste ristningene ligger naturlig nok øverst, ca. 25 moh., og er omtrent 6200 år gamle (fra 4200 f. Kr). De nyeste er 2500 år gamle, fra yngre steinalder, og ligger 8,5 moh.

Innerst i Varangerfjorden finnes det spor etter de eldste bofelleskapene i Sápmi. De kan være minst 10 000-11 000 år gamle. Sporene kan sees i terrenget som forsenkninger som tolkes som teltringer. Boplassene nærmest sjøen er fra yngre steinalder og har tykkere gammevegger med inngang og ildsteder.

Skriftlige nedtegnelser

Den eldste skriftlige nedtegnelsen om samene er fra år 98. Den romerske historieskriver Tacitus kaller i sin bok «Germania» folket for *fenni*, som man mener må være samer. Dette ble gjennom flere hundre år navnet på samene. Navnet på folket ga også navn til landet de bodde i, nemlig *Finnmark*, som betyr Sameland.

Tacitus hadde aldri vært i Sápmi eller sett samer. Han forsøkte med bakgrunn i andres

opplevelser og fortellinger å gi et bilde av samene. Tacitus skriver bl.a.:

Finnene (samene) jakter på villrein og pelsdyr. Deres piler er ikke av stein, men av bein og horn. De bor i husvære laget av ris og kvister og det beskytter dem mot rovdyr og vind og vær. De synes selv de har et godt liv og er lykkeligere enn de som graver i jorda og driver med husbygging.

Historieskriver Prokopius (ca. 490-570), som bodde i Konstantinopel, nevner i sin bok *skritiphinoi*, som betyr skigående samer. Dette forteller oss om at samene fra gammelt av har gått på ski. Også den langobardiske historieskriveren Diaconus, som levde fra 725-795, nevner skigående samer.

Vikingtida, som vanligvis regnes til perioden ca. 800-1030, var en periode med mye uro i det nordlige Europa. Først og fremst forbindes dette med vikingenes herjinger. På den tiden var det betegnelsene Finnmark og Hålogaland som dekket dagens nordnorske område. Disse begrepene møter man gjennom hele middelalderen. I det aller tidligste dokumentet som beskriver landsdelen, nemlig høvdingen Ottars beretning til kong Alfred den store av Wessex, tidfestet til ca. 890, finner vi følgende beskrivelse:

«Ottar sa til sin herre, kong Alfred, at han bodde nordligst av alle nordmenn. Han sa at han bodde nord i (dette) landet, ved Vesthavet. Han sa imidlertid at landet strekker seg langt nordover derfra; men det er helt ubebodd, unntatt her og der, på noen steder, hvor det lever finner (samer) som jakter om vinteren og om sommeren fisker i havet ...»

«Ottar sa at den landsdelen der han bodde, het Hålogaland. Han sa at ingen mennesker bodde fast nord for han.»

Han forteller videre at han eier noen titalls kyr, sauer og griser. Dessuten hadde han hester til å pløye med. Han hadde ikke noen stor åker. Han var likevel en ganske rik mann. Hans viktigste inntekt var den skatt som samene betalte til han. Skatter ble betalt i form av dun, villreinskinns og skinn fra andre pelsdyr, hvalrosstener, og skinn fra hvalross og sel.

Ottar var altså en håløygisk høvding som bodde et sted i Troms-området. Han er også den første kilden som forteller om skattleggingen og plyndringen av Sápmi/Sameland. På slutten av 800-tallet gjorde han en reise sørover langs norskekysten til Danmark og så til England, der kong Alfred tok imot ham.

Vikingene og vikinghøvdingene kjempet om handelsområder og makt, og mange steder handlet de og samarbeidet med samene om ideer, kunnskaper og varer. Giftemål mellom samer og nordmenn var trolig ikke helt uvanlig i vikingtid, noe som både arkeologiske og skriftlige kilder indikerer.

En mektig viking og konge var Harald Hårfagre (død ca. 930), som giftet seg med en samisk jente, Snefrid Svåsedatter. De fikk fire sønner.

18.2 Sentrale begreper

Istid	Den tiden da jordkloden eller vår del av jordkloden var dekket av tykk is
Helleristning	Bilde som med en hard og spiss stein er risset inn i heller/ flate berg
Bergvegg	Fjellvegg av stein og berg
Arkeolog	En som leter og finner spor som kan fortelle noe om mennesker som levde før oss
Kilde	Et sted, for eksempel en nettside hvor man kan hente mer informasjon om noe, eller det kan være et funn av redskap eller en offerplass som forteller noe om hvordan folk levde der den er funnet
Steinalder	Den tiden da folk som levde av jorda, stort sett brukte stein som redskap
Redskaper	Et verktøy som man kan lage noe med, eller bruke til å løse en oppgave, for eksempel en sag, eller en datamaskin
Bosetting	Sted hvor det bor eller har bodd folk fast over en viss tid
Område	En avgrenset eller spesifikk del av en by, et land, en del av verden
Simle	Rein av hunkjønn
Levemåte	En måte å klare seg i livet på og å leve på, for eksempel å drive med handel, fiske, jakt, undervise i skolen
Skatt	Den delen av inntekten man skal betale til staten
Skatteinnkrever	Før i tiden var det en som kom og krevde inn skatten av folk og familier
Villrein	Rein som ingen eier og har merket
Lokkedyr/lokkerein	Dyr/rein som blir brukt til å lokke andre dyr/rein til et bestemt sted
Dyregrav	Grav som menneskene hadde laget og som dyrene falt oppi når de fulgte den vante flyttveien. En slags fangstmetode
Tsar	Russisk overhode før 1917

Tips til begrepsinnlæringsmetoder:

<https://nafo.oslomet.no/ressurser/ord-og-begreper/ordforrad/>

<https://undervisningsmetoder.com/systemaetisk-begrepsopplaering/begrepslaering/>

18.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

Læringsmål	Kunne bruke en tidslinje Vite litt om hvordan de første samene levde Vite hvor vi finner spor etter de første menneskene i Sápmi Kunne forklare hvordan landhevingen skjedde
Vurdering	Kunne plassere hendelser i rett rekkefølge på en tidslinje Kunne fortelle hva folket ved iskanten jaktet på, spiste og hvordan de kledde seg Kunne peke på kartet/GPS/Googlemaps og fortelle hvor Varangerfjorden, Hjemmeluft og Komsa er
Læringsaktiviteter	Lese og arbeide med faktatekster og oppgaver, tilleggsoppgaver, nettsider, lage utstilling, lage presentasjoner, skrive fortellinger, se på film og dokumentar, lage spørsmål

18.4 Komme i gang

Gi en instruksjon eller undringsoppgave /starter til alle LP/gruppene. Det kan være et spørsmål eller en praktisk oppgave, kartoppgave, finne ut noe – for eksempel: Hva er historie? Hva gjorde du i går? Når var du tre år? Når ble du født? Hvor gammel var du da du lærte å sykle? Når er mamma født, enn mormor, da? Lage en liten tidslinje over eget liv med årstall og hendelser.

Videre: Hva trenger folk for å leve? (Mat, varme og hverandre.) Hva tror dere folket ved isen spiste? Hvorfor? Hvor tror dere de første menneskene bosatte seg? Hvorfor tror dere de første menneskene bosatte seg ved havet? Hvilke klær brukte de? Hva med å kjenne på en isblokk? Finn ut på kartet hvor Varanger, Komsafjellet og Alta er. Mal isopor svart eller brun (landet). Finn store tunge steiner/heller og mal dem hvite (isen). Finn et kar som dere fyller med vann og simuler «landhevingen» ettersom isen smelter (ta bort deler av steinene).

Det er også lurt å bestemme seg for hvordan man benevner årstallene. For 10 000 år siden er i årstall ca år 8000 f.Kr eller fvt. Elevene kan gjøres oppmerksom på dette, og dere kan snakke om det i klassen.

Elevene kan lage en egen tidslinje og et kartomriss av Norge/Sápmi som de kan bruke under arbeidet med hele historie-delen. På den bør det være plass til å skrive og tegne. Forskning sier at elever husker best det de tegner og skriver for hånd. Bruk den også som redskap for samtale.

Norge på den tiden var ikke slik vi kjenner Norge i dag. Ingen grenser, ingen skole, bøker eller penger. Det man måtte lære for å overleve, lærte man av foreldrene og de eldre. I steinalderen har folk brukt kun stein, bein og tre som redskap i over 10 000 år – tenk det! Ikke noe annet redskap var bedre enn stein og bein i så lang tid. Fascinerende. Elevene kan selv forsøke å lage redskaper av stein og bein ved å hugge med en hard stein mot en steintype som er mykere og lettere å bearbeide. Uteskole er ideelt. Samtale om, og kanskje skrive/tegne korte tekster om, hvordan de kunne klart seg ute i naturen i området der de bor.

18.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Tema: Mortensnes (10 000 f.Kr.)

Oppgave: skriveoppgave

Skriv og tegn – på ark, i bok eller på PC.

1. Hvor lenge har det bodd mennesker ved Mortensnes i Varangerfjorden?

I 10 000 år.

2. Hva har arkeologene funnet spor etter ved Mortensnes i Varangerfjorden?

Hus/gammer/bosteder, graver og offersteder

3. Hva er et kulturminne?

Et kulturminne viser hvordan menneskene har brukt naturen og levd på området.

4. Bruk språkfunksjonen og finn ut hva Mortensnes heter på nordsamisk.

Ceavccegead̥ge

5. Tenk deg at du levde for 10 000 år siden på Mortensnes. Skriv og fortell til barn i dag om ditt liv. Hva gjør du? Hva er dine oppgaver? Hva har du på deg? Hva spiser du? Lag en tegning til teksten din.

En differensiert oppgave der elevene viser hvor mye de har forstått og lært om livet i en siida for 10 000 år siden

Tema: Opp fra isen (10 000 f.Kr.)

Oppgave: Multiple choice

Hva har du lært om Sápmi og istiden? Her kan det være flere riktige svar.

1. Hva dekket hele Sápmi for 20 000 år siden

Is

Snø

Vann

Skog

2. Hva skjedde når isen i Sápmi smeltet?

Det ble oversvømmelse

Landet hevet seg fra havet

Reinen trakk nordover

Menneskene forlot Sápmi

3. Hva levde de første menneskene av?

Handel

Fangst

Jordbruk

Fiske

Tema: Spor etter samenes forfedre (4000 f.Kr.)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om sporene etter samenes forfedre?

1. Hva er helleristninger?

Bilder hugget eller skåret i stein og bergvegger

Steinaldermennesker

Redskaper som kan brukes til å risse med

Store steinblokker

2. Hva kaller vi den tida da helleristningene ble laget?

Bronsealderen

Jernalderen

Steinalderen

Vikingtiden

3. Hvor mange helleristninger finnes i Alta?

Rundt 30

Rundt 300

Rundt 3000

Tema: Villreinfangst (år 100)

Oppgave: dra og slipp

Tenk at du planlegger og gjennomfører villreinfangst – plasser aktivitetene i riktig rekkefølge.

Spise reinkjøtt 5

Lage snarer 4

Lage skjeer av horn 6

Finne ut hvor reinen går 1

Grave graver 2

Lage spyd 3

Tema: Tamrein (år 100)

Oppgave: skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hva er tamrein?

Lokkedyr, trekkdyr

2. Hva ble de første tamreinene brukt til?

Som trekkdyr og lokkedyr/lokkerein i villreinfangst

3. Hvorfor ble det mer og mer vanlig å holde tamrein i stedet for å drive med villreinfangst
For å sikre at familien alltid hadde tilgang til kjøtt, melk, ost og skinn til klær.

4. Hva måtte de samene gjøre som begynte å holde tamrein?

Forflytte seg over store områder ved å følge reinens flyttveier.

5. Hva tror du de samene som ikke ville holde tamrein, begynte å leve av?

Fiske, småviltjakt, bærplukking og håndverk.

6. Hvorfor er det mange som tror at alle samer driver med reindrift?

Fordi det er den eneste levemåten som er blitt sett på som typisk for samene. I Norge er det bare samer som har lov til å drive med samisk reindrift. Reinmerket går i arv i familien og kan ikke overdras til andre.

Tema: Tacitus (år 100)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Tacitus?

1. Hvem var Tacitus?

En viking

En romer

En same

2. Hvor bodde og levde Tacitus?

I Sápmi

Ved Østersjøen

I Roma

3. Tror du Tacitus hadde vært hos samene?

Ja, mange ganger

Nei, aldri

Ja, men ikke så mange ganger

4. Hvilket ord brukte han om samene?

Fenni

Samer

Nordboere

Tema: Snøfrid Svåsedatter og Harald Hårfagre (800)

Oppgave: skriveoppgave

Skriv din versjon av fortellingen om da Harald og Snefrid møttes og til slutt ble gift. Let i sikre kilder på Internett hvis du trenger mer informasjon. Skriv svaret ditt på ark, i bok eller på PC.

Tema: Ottar (800)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Ottar?

1. Hvor bodde Ottar?

Danmark

England

Troms

2. Hva var Ottars viktigste inntekt?

Han solgte varer til samene

Han krevde skatt fra samene

Han levde av det han selv fisket og fangstet

3. Hvor ligger Kvitsjøen (sjekk på et kart)?

I Russland

I Norge

I Finland

Tema: Skatt (800)

Oppgave: multiple choice

Hva har du lært om skatt i Sápmi? Her kan det være flere riktige svar.

1. Hvem har krevd skatt fra samene?

Kongen av Danmark-Norge

Kongen av England

Kongen av Sverige

Tsaren av Russland

2. Hvor sendte kongene skatteinnkrevere?

Sørover

Nordover

Østover

Vestover

3. Hva var spesielt populært som skatt?

Penger

Edelstener

Reinsdyrskinn

Tømmer

4. Hva førte skatteinnkrevingen i Sápmi til?

Det ble vanskelig å få tak i nok villrein

Skatteinnkreverne sluttet å be om reinsdyrskinn

Samene sluttet å spise reinsdyrkjøtt

Noen samer begynte å temme rein

18.6 Tilleggsoppgaver

Opp fra isen

Les teksten «Opp fra isen» i klassen. Gå ut på tur i naturen. Se dere omkring og snakk sammen om hva dere ville brukt til å bygge husvære, hvordan dere ville levd og hva dere kunne spise. Ta gjerne bilder dere kan bruke som utgangspunkt for samtale i klasse/grupper/LP.

Spor etter samenes forfedre

Les teksten «Spor etter samenes forfedre» og se på flere helleristninger på nettet. Hvis dere skulle lage helleristning med det vi gjør og er opptatt av i dag, hva ville dere tegnet? Lag en utstilling med moderne helleristninger.

Villreinfangst

Les teksten om villreinfangst. Alle i siidaen måtte være med på forberedelsene til villreinfangsten. Lag tegneseriestriper om forberedelser og fangst av villrein på 1000 tallet.

Tamrein

Les teksten om tamrein. I Kautokeino finnes en skole der man kan lære om hvordan man skal drive tamreindrift. Den heter Samisk videregående skole og reindriftsskole. Lag noen spørsmål om ting dere lurer på om tamreindrift og send e-post til den skolen.

Reinkjøtt vi kjøper i butikken kommer fra tamreindrift. Lag et måltid av reinkjøtt – for eksempel bidos – det finnes mange gode oppskrifter på nettet. Server i klassen og spis sammen.

Tacitus

Les teksten om Tacitus. Diskuter i klassen hvor lett det er å beskrive noe eller noen man aldri har sett og møtt, men bare har hørt om. Del klassen i to og la gruppene gå på hver sine klasserom. Be gruppene beskrive de elevene som er på andre rommet – hvem er de, hvordan ser de ut, hva har de på seg, hva liker de å gjøre, hvor bor de?

18.7 Ressursbanken

TV-serie/dokumentar om samenes historie: <https://tv.nrk.no/serie/samenes-tid/sesong/1/episode/1/avspiller>

Oppskrift Bidos: <https://www.matprat.no/opskrifter/tradisjon/bidos/>

Alta museum: <https://www.altamuseum.no/>

Varanger samiske museum: <http://www.varjjat.org/web/?giella1=>

Samisk historie, nettbasert opplæring: <http://samisk.tromsfylke.no/>

Ottars beretning:

<http://samisk.tromsfylke.no/jernalderogvikingtid/ottarsberetningsteksten.html>

18.8: Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Skriveoppgaver og ekstraoppgaver
Lesing	X	Lese faktatekster Lese samiske tekster på norsk
Digitale ferdigheter	X	Tilleggsoppgave «Spor etter samenes forfedre»: finne bilder av helleristninger på nettet/nettsiden til Alta museum Tilleggsoppgave «Tamrein»: Finne fram epostadresse og sende epost
Regning	X	Bruke tidslinje, undre seg over tidsaspektet og tidsperspektivet Fvt/f.Kr og håndtere årstall langt tilbake i tid Tilleggsoppgave «Tamrein»: følge og regne ut mengder til antall personer i oppskrift til Biđos
Muntlig	X	Tilleggsoppgave «Opp fra isen» og «Tacitus»: Samtale og beskrive. Lese samiske tekster på norsk

19. SAMISK HISTORIE FRA ÅR 1000 TIL 1600

«Verdens raskeste vikingskip» | «Vardøhus festning» | «Heksekatta og Christian Kvart» | «Min kirke – mitt land» | «Misjon – hva kan vi tro på?»

19.1 Bakgrunnsstoff til lærer

På grunn av større og bedre skip og navigeringskunnskaper, skjedde det fram mot 1600-tallet en gradvis økende skipstrafikk, handel, møter og utveksling av kunnskap og ideer mellom samer, tilreisende og innvandrere. Langs kysten av Finnmark ble det etablert en permanent fiskeværbosetning.

Nordmenn utgjorde hovedtyngden av innvandrerne til Finnmarkskysten, men etter hvert kom det også dansker, tyskere, hollendere, skotter og færøyinge. Omkring 1300 var den norske bosetningen kommet helt til Varanger. Dette provoserte staten Novgorod (senere underlagt Russland), som siden 1100-tallet hadde skattlagt de samiske kyst- og innlands-siidaene i nord.

Tidlig på 1300-tallet var stridighetene blitt så store at det nærmest hersket krigstilstand mellom Danmark-Norge og Novgorod (Russland). En viktig grunn til konflikter i nordområdene var utvidelse av dansk-norsk statsmakt. Danmark-Norge festet grepet på kyst-Finnmark ved lovgivning, misjon, kirker og festninger. Anlegg av kirke og festning i Vardø rundt 1300 var det viktigste vern mot faren fra øst. Hit gikk iallfall dansk-norsk statsmakt.

Omkring 1550 var situasjonen den at samene var tvunget til å betale skatt til tre forskjellige statsmakter: Danmark-Norge, Sverige og Russland. Statene gjorde krav på makt og rettighetene over personer og folkegrupper, men ingen av statene gjorde vesentlige forsøk på å få rett til landområder i Sápmi som sådan. Det kom senere.

Fram til slutten av 1500-tallet ble det fra dansk-norsk side gjort sporadiske forsøk på å kristne samene. Men etter sin reise til Nord-Norge i 1599 ønsket kong Christian 4. å styrke kirkens stilling, og spesielt øke misjonsarbeidet overfor samene. Samtidig ble arbeidet med koloniseringen av kystområdene i Finnmark intensivert.

19.2 Sentrale begreper

Misjon	Overbevise, få andre til å tro og følge den samme religionen som du selv gjør, og kreve at de lever på samme måte og etter de samme reglene som du selv gjør
Nordområde	Området i nord, omfatter både Nord-Sverige, Nord-Norge, Nord-Finland og Nord-Russland
Festning	En kraftig bygning /mur som skulle beskytte innbyggerne i en by mot inntrengere
Skriver	En som har som jobb å skrive og fortelle det som skjer
Trolldom	Magi
Overbevist	Helt sikker på noe
Herredømme	Ha makt over og bestemme i et område
Grenseområde	Område med grense til et annet land

19.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

Læringsmål	Bli kjent med nordområdene Vite litt om hvordan kirken tvang samene til å bli kristne Lære om Christian Kvarts reise til Vardø
Vurdering/dokumentasjon	Utforske og finne kirker/festninger på ulike steder i nordområdene, og kunne beskrive hvor de ligger og når de ble bygget Forklare og beskrive begreper Gjøre rede for metodene som ble brukt overfor samene under kristningen Lese en tekst og lage en tegneserie med bakgrunn i teksten Presentere
Læringsaktiviteter	Lese faktatekster og svare på og arbeide med oppgaver, gjøre tilleggsoppgaver, tegne, lete på nettet etter informasjon, samtale, kartlesing, overbevise andre, lese på nett og andre tekster, planlegge og lage en presentasjon eller en dramatisering

19.4 Komme i gang

Starter: Undring, samtale. De første kirkene i Norge ble bygget på 1100-1200-tallet. Det var veldig langt til Vardø og det fantes ingen veier, men likevel ble den første kirken i Vardø bygget allerede i 1307. Hvorfor tror dere den ble bygget så tidlig?

Vis et illustrert kart fra 1400-1500 tallet som viser undersjøiske monstre og grufulle, eventyrlige skapninger. Folk som levde på denne tiden var veldig overtroiske og gudfryktige. Hvorfor tror du de var det?

Studer kart over nordområdene og prøv å finne kirkene. Finne ut via nettet når de er bygget og hvor gamle de er. Velge ut noen som kan merkes av på tidslinjen.

Jobbe med begreper på ulike måter: sette sammen forklaring og begrep, lage ordbøker, bruke begrepskart, tre-kronblad-blomsten.

Dele opp klassen i LP. Hvert LP-par skal finne på noe de ønsker å overbevise de andre om, og få dem til å endre mening.

Lese utvalg fra boken *Biografien om Christian Kvart*, Gyldendal Tiden, 1999. I denne boken finnes skildringer av hvordan Christian Kvart opplevde Vardø, samene – hva han så og hvor religiøs og overtroisk han var.

19.5 Svar og kommentarer til oppgavene

Emne: Verdens raskeste vikingskip (1100)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om verdens raskeste vikingskip?

1. Samene har alltid vært flinke til å bygge

Broer

Båter

Festninger

2. Sigurd Slembe ville bli konge i

Norge

Sverige

Russland

3. Sigurd Slembe fikk bygd båtene sine

I Oslo

I Hardanger

På Hinnøya

4. Båtene samene bygde til Sigurd Slembe var spesielt

Raske

Store

Vakre

Emne: Vardøhus festning (1300)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Vardøhus festning?

1. Når ble Vardø kirke og Vardøhus festning bygget?

1100-tallet

1300-tallet

1500-tallet

2. Hva het kongen som bygde festning og kirke i Vardø?

Eirik Magnusson

Olav Håkonsson

Håkon Magnusson

3. Hvor ligger egentlig Vardø?

Lengst øst i Norge

Lengst nord i Norge

Omtrent midt i Norge

Emne: Min kirke – mitt land (1400)

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. Den dansk-norske kongen, den svenske kongen og den russiske tsaren prøvde alle å få herredømme over nordområdene i mange hundre år.

FAKTA

2. Kongene fikk bygget mange skoler i nordområdene.

FLEIP

3. Grunnen til at kongene bygget mange kirker var at folk skulle lære om gud og kristendommen.

FLEIP

4. Grunnen til at kongene fikk bygget kirker var at de ville bevise at landet var deres.

FAKTA

Emne: Misjon – Hva kan vi tro på? (1500)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om misjon?

1. Den nye kirka var spesielt opptatt av

Naturen

Kirkebygg

Misjon

Salmesang

2. Hva var det spesielle huset som samene måtte gå inn i for å tilbe den nye guden?

Lávvu

Gamme

Tårn

Kirke

3. Samene hadde mange guder, én av dem var:

Gud

Sarahkka

Balder

Frøy

4. Etter dåpen gikk samene hjem og vasket bort noe fra barnet – hva var det?

Gud

Snøen

Dåpsvannet

Navnet

5. Hva så samene på seg selv som en del av?

Vinteren

Naturen

Kristendommen

Himmelen

Emne: Heksekatta og Christian Kvart

Oppgave: sett sammen riktig

Hvem gjorde hva i fortellingen om heksekatta og Christian Kvart?

1. Hvem reiste på en lang båtreise langs Norskekysten?

Christian Kvart

2. Hvem ble plassert i en balje med litt mat i?

Katta

3. Hvem holdt en tale for katta?

Presten

4. Hvem påsto at trolldommen ble brutt da katta ble satt fri?

Kongens skriver

19.6 Tilleggsoppgaver

Misjon – Hva kan vi tro på?

1. Les teksten om misjon og teksten om samiske guder og gudinner som finnes i tradisjonsdelen. Sammenlign kristendommen og den gamle samiske troen. Tegn venndiagram og skriv inn ulikheter og likheter.

2. Prøv å overbevise de andre om noe som engasjerer deg veldig. Prøv å få dem til å like det samme som deg og å gjøre det samme som deg.

Heksekatta og Christian Kvart

Les historien om Heksekatta og Christian Kvart. Lag en tegneserie med utgangspunkt i fortellingen.

19.7 Ressursbanken

Knut Ingar Hansen: *Biografien om Christian Kvart*. Gyldendal Tiden. 1999.

Film: *Veiviseren*. Nils Gaup. 1987

TV-serie/dokumentar om samenes historie: <https://tv.nrk.no/serie/samenes-tid/sesong/1/episode/1/avspiller>

Om Christian Kvart: <http://ansatte.uit.no/rune.hagen/kongen.html>

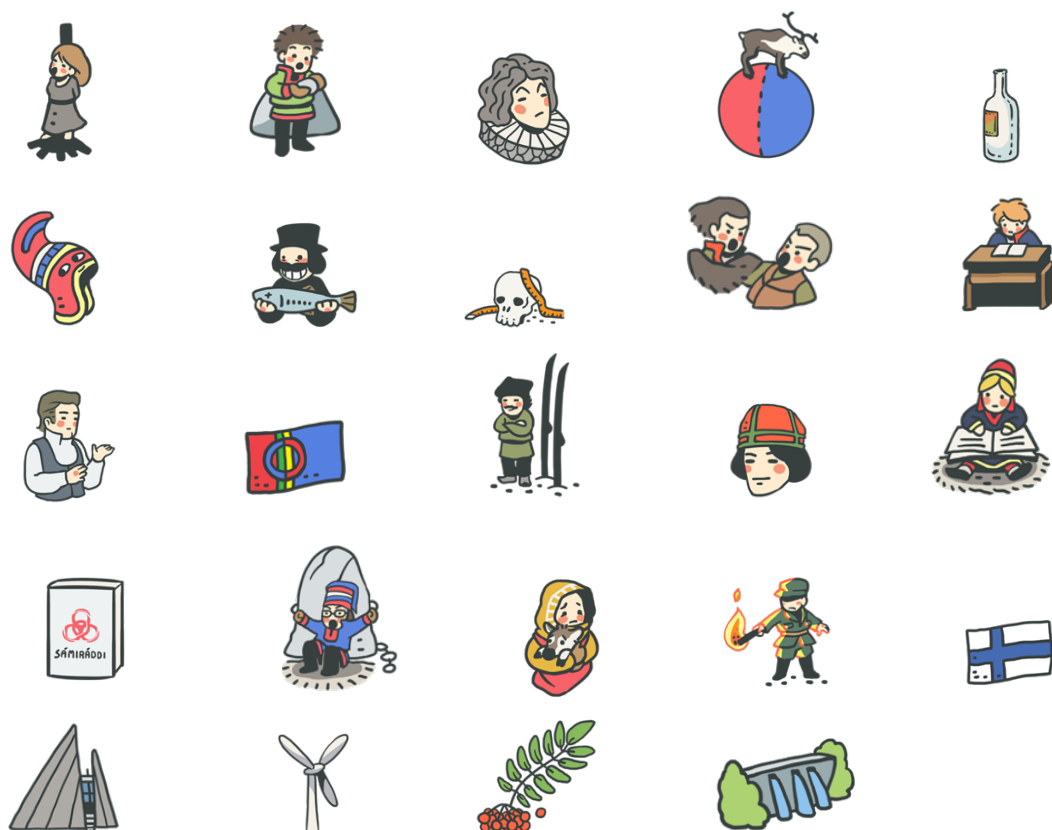
Mer om samisk middelalder: <http://samisk.tromsfylke.no/hormeny/middelalder.html>

19.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Oppgave 1 og 3 i tilleggsoppgaver.
Lesing	X	Lese tekster og gjøre oppgaver, tegne, oppgave 1 i Tilleggsoppgaver.
Digitale ferdigheter	X	Lete på nett og finne svar, velge og prøve ut presentasjonsverktøy.
Regning	X	Årstall, regne ut alder (komme i gang)
Muntlig	X	Overbevise, presentere, dramatisere, samtale.

20. SAMISK HISTORIE FRA ÅR 1600 TIL 2000

«Heksebrenning» | «Gruver» | «Thomas von Westen» | «Reinsdyr bryr seg ikke om landegrenser» | «Den farlige drikken» | «Hornlua» | «Grenseelv – lakseelv» | «Kortskalle – langskalle» | «Opprør i Kautokeino» | «Internatskolene» | «Læstadianismen» | «Samenes nasjonaldag» | «Torkel Persson» | «Elsa Laula Renberg» | «Kåtaskolan» | «Samerådet» | «La elva leve» | «Suenjel» | «Sápmi brenner» | «Den finske damen» | ««Sametinget» | «Vindmøller» | «Rogna på Vardøhus festning» | «Hva skjer når man demmer opp elva?»

20.1 Bakgrunnsstoff til lærer

Endringer i det samiske samfunnet

Fra 1500- og 1600-tallet finnes det skriftlige kilder som forteller om samenes indre liv og levnet. Det samiske samfunnet var organisert i siidaer med egne samiske navn. Med siida-systemet organiserte samene sitt daglige liv og forholdet til andre grupper. Siidaene hadde egne rettsregler og ble ledet av et siida-råd som ga rettsregler og fungerte som domstol. Utover på 1600-tallet økte skattleggingen av siidaene, og det gikk utover småvilt- og villreinsdyrbestanden. Samene begynte dermed med tamreindrift for å sikre kontinuerlig tilgang til kjøtt og skinn.

Til tross for tvungen kristning og tung skattlegging, omtales denne perioden som samenes «gullalder». De var likestilt med andre folkegrupper og respektert som eget folk og utvekslet både varer, kunnskaper og ideer og tanker med handelsfolk, fremmede og innvandrere både fra øst og vest.

I disse 500 årene har det skjedd store endringer i det samiske samfunnet. Med innvandring, teknologisk utvikling, handel og samkvem med fremmede ble siidaene oppløst og tamreindriften ble mer vanlig. Samer som ikke drev med tamrein, livnærte seg med fiske, begynte med litt jordbruk eller kombinerte dette i tillegg til jakt om høsten og våren. Noen tok seg hyre på båt eller jobbet for andre. Pomorhandelen på 1700-, og 1800-tallet var en særegen handel mellom Kvitsjø-området i Russland og Nord-Norge. Handelen førte etter hvert til at folk fra andre steder i Danmark-Norge, Sverige og Russland flyttet nordover, og folketallet økte.

Kristning

Kristendommen og misjonen festet et hardere grep på den samiske befolkningen, og den samiske «trolldommen» skulle undertrykkes. Den dansk-norske kongen skrev i 1609 et brev til sine embetsmenn i Nord-Norge med befaling om at samisk trolldom skulle forfølges. De som drev med slikt, skulle avlives uten nåde. Arktis ble ansett som et «antikrist-rike». Nord-Norge og Sápmi er det området i Norge der flest kvinner og menn ble brent på bålet – over 90 personer.

Nasjonalisme og fornorsking

Nasjonsbyggingen og grensetrekkingen, som begynte på 1300-tallet, ble forsterket. Også nasjonene var på leting etter sine røtter og sitt opphav. I løpet av 1700-tallet oppsto en trang til løsrivelse, og det foregikk flere forhandlinger mellom unionene. Kriger og handelsblokader fikk store konsekvenser også for samene og nordområdene.

Nasjonsbyggingen, nasjonalismen og nasjonalromantikken hadde store negative konsekvenser for samene og kvenene (finske innvandrere til Nord-Troms og Finnmark). De ble ansett som en skamplett og måtte bli norske. Det vil si at de måtte begynne å snakke, lese og skrive norsk. De ble gjenstand for omfattende fornorsking og ble utsatt for krenkende og nedverdiggende handlinger som skallemålinger. Barn ble sendt på

internatskoler med tvungen norskopplæring i avsidesliggende områder uten tilsyn og kontroll.

Det ble bygget 50 internater. Internatene ble ofte plassert øde, for å slippe innblanding og forstyrrelse av norsk språk- og kulturoplæringen. Ofte kom barna hjem bare til jul, påske og sommer. Det er viktig å understreke at mange hadde det fint på internatene, spesielt rett etter andre verdenskrig da alt var brent og folk hadde dårlig husvære. Mange internat ble ikke brent fordi tyskerne hadde okkupert dem.

På svensk side ble det opprettet «kåtaskolar» med den begrunnelsen at samiske barn kun skulle lære seg grunnleggende lese- og skriveferdigheter frem til 13 årsalderen, og ellers holde seg til et liv med tamrein og ikke få gå videre på skoler.

Myndighetene oppmuntret folk fra sør til å etablere seg i nord. Ofte fikk de tildelt jord og områder som samene hadde brukt i generasjoner, men måtte gi fra seg til fordel for innflyttere. Jordene fikk norske navn. For å eie jord, måtte samene vise til at de kunne lese, skrive og snakke norsk. Prester, lærere og lensmenn ble oppmuntret til å flytte og bo og virke der for å hjelpe til i arbeidet med implementeringen av norsk kultur og norsk språk.

Alt dette førte til at folk begynte å skjule sin samiske herkomst og identitet, i frykt for å bli sett på som et laverestående naturfolk med en laverestående kultur. Reindriftssamene kunne ikke skjule seg fra stigmaet, og de ble i lang tid betraktet som et eksotisk folk som bodde på vidda, fulgte reinens flyttveier og ellers drev med sitt. Fornorskningen varte fram til slutten av 1950-tallet og var svært effektiv. Konsekvensene er synlige i det samiske samfunnet den dag i dag.

Samisk oppvåkning

Fra midten av 1800-tallet skjedde en gradvis oppvåkning blant samene, bl.a. ved hjelp av læstadianismen. I 1852 ble det gjort opprør mot presteskapet og handelsmannen i Kautokeino – kjent som Kautokeino-opprøret. Utover hele 1900-tallet var det stadig sterkere samisk organisering og krav om bl.a. samiskopplæring i skolen. Det førte til mange avisartikler der høyt ansette politikere karakteriserte samene negativt og mente til avskaffelse av samisk språk og kultur.

Beslutningen om demming av Alta-Kautokeino-vassdraget ble et viktig vendepunkt. Naturvernere og samer sto sammen i demonstrasjoner mot demmingen fra midten av 1970-tallet til begynnelsen av 1980-tallet. De fleste nordmenn visste nesten ingenting om hvordan samene levde og hvordan de var blitt behandlet av myndighetene. Mange hadde ikke en gang hørt om samer. Alta-Kautokeino-saken sjokkerte mange og fikk mye medieomtale også i utlandet. Men det var også mange samer som av ulike årsaker motarbeidet demonstrasjonene. I løpet av denne perioden kom det krav om retten til å forme et eget samfunn med egne utdanningsinstitusjoner. Sametinget ble opprettet i 1989, og sametingsbygget sto ferdig i 2000.

Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, hvor dette af kirkedepartementet er tilladt i henhold til landsskolelovens § 73, 2 led.

§ 1.

Lærerne i de distrikter, hvor lappisk og kvænsk er tilladt brugt som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, skal med yderste flid stræbe efter at udbrede kjendskab til det norske sprog og søge at fremme dets brug i de kredse, hvori de virker.

§ 2.

Samtlige lappiske og kvænske barn skal oplæres i at lese, tale og skriftlig anvende det norske sprog. Undervisningen i norsk sker saavidt muligt paa grundlag af det i distriktet raadende norske talesprog; ved siden af at opøves i dette, oplæres børnene efterhaanden tillige i at forstaa og skriftlig udtrykke sig i det almindelige bogsprog.

§ 3.

Skolens undervisning foregaar i det norske sprog. Det lappiske eller kvænske sprog bruges kun som hjælpemiddel til at forklare, hvad der er uforstaaeligt for børnene. Ved benyttelse af lærebøger med dobbelt sprogtekst har læreren nøie at overholde denne regel; han bør derfor stadig holde børnene til at bruge den norske tekst og først da, naar denne er uforstaaelig for dem, ty til den lappiske eller kvænske.

Læreren maa under sin gjerning stedse have for øie, at ved skolens arbeide for udbredelse af kjendskab til det norske sprog søges opnaaet, at dette ialfald i den sidste del af børnenes skoletid udelukkende kan blive brugt ved undervisningen.

Kirke- og undervisningsdept., Kristiania den 18de april 1898

Wexelsen

20.2 Sentrale begreper

Demning	Et byggverk som demmer opp en elv for å kunne regulere vannfallet fra elva
Kraftverk	Et byggverk som har en turbin som lager elektrisitet av vannfallet
Gruve	En grop, hule som oppstår i et naturområde når man begynner å ta ut malm
Malm	Mineral i stein, for eksempel aluminium, kobber

Vindmølle	Store møller som blir laget for å produsere elektrisitet ved hjelp av vindkraft
Internatskole	Skole der barn både bor og får undervisning
Demonstrasjon	Møtes fysisk opp og vise sin mening om et politisk vedtak, eller noe man er misfornøyd med i samfunnet
Demonstranter	De som fysisk møter opp for å vise sin mening
Riksgrense	Grense mellom to land
Representant	En person som møter opp på et møte eller noe annet på vegne av mange
Opprør	Demonstrasjoner kan noen ganger utvikle seg til opprør. Da kan det bli vold mellom demonstranter, motdemonstranter og tilskuere. Politiet må gripe inn og stoppe demonstrasjonen.
Læstadianisme	En gren av kristendommen som ble grunnlagt av en som het Læstadius, han snakket samisk slik at samene forsto hva som ble sagt i prekenene
Skatteinnkrever	En som krevde skatt fra folk på vegne av kongen
Skalle	Beinet som beskytter hjernen – hodeskalle
Skallemåling	Måle størrelsen på hodeskallen
Misjon	Overbevise og få andre til å tro, leve og mene det samme som deg

20.3 Læringsmål, vurdering og læringsaktiviteter

FAG: SAMFUNNSFAG

Kompetansemål etter 7. trinn

Kjerneelement: Demokratiforståelse og deltakelse

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

utforske hovedtrekk ved historien til samene og de nasjonale minoritetene i Norge og presentere rettigheter samene og de nasjonale minoritetene i Norge har i dag.

Læringsmål	Vite litt om hva fornorskning er, og på hvilke måter og når samene og kvenene ble utsatt for fornorskning. Lære om Læstadius og læstadianismen. Vite noe om bakgrunnen for Kautokeino-opprøret og Alta-Kautokeino demonstrasjonene. Lære om Sametinget og dets funksjon.
Vurdering/dokumentasjon	Skriftlig arbeid, fremføre drama, multimodal presentasjon.
Læringsaktiviteter	Idémyldring, diskusjon/samtale i klasse eller i mindre grupper, lese og gjøre oppgaver, gruppearbeid, pararbeid, lage tankekart til tekster, skrive tekster, manus evt. ved hjelp av modellering, arbeide med begreper, dramatisere, merke av steder, hendelser og sentrale personer på tidslinje og omrisskart.

20.4 Komme i gang

Inviter en fremmedspråklig lærer/person til å undervise klassen din i et tema på et språk som nesten ingen (kanskje noen i klassen) forstår. Samtal etter undervisningstimen om hvordan det føltes. Dette var hverdagen for mange samiske barn i skolen fra begynnelsen av 1900-tallet.

Arbeid med begreper kan være en god innfallsvinkel til engasjerende samtaler om mange temaer og kan bidra til å bygge bakgrunnskunnskap til videre arbeid med historien mellom 1500 og 2000.

Det er naturlig med tverrfaglig samarbeid med naturfaget/mat og helse angående rusmiddel og konsekvenser av avhengighetsskapende rusmiddelbruk.

Snakk om demokrati og lover og regler og hvilke konsekvenser lover kan ha for enkeltmennesker og grupper i et samfunn – særlig lite gjennomtenkte lover og lover formet med for lite kunnskap. Elevene kan foreslå lover og dere kan diskutere lovene og hvilke konsekvenser det/de kan få for mennesker og samfunnet.

Læringspartnere kan få i oppgave å finne ut mest mulig om *Lars Levi Læstadius*, *Elsa Laula Renberg*, *Ole Henrik Magga*, *Mari Boine*, *Katrine Johnsen*, *Thomas von Westen*, *Johan Turi*,

Isak Saba. Alle disse har levd i ulike århundre og på ulike måter bidratt til fortellingen om samisk historie, språk og kultur.

Bruk omrisskart og tidslinje aktivt. Da er det lettere å få overblikk. Det er greit også å merke av, i denne sammenheng, «ubetydelige» hendelser og mindre kjente personer og kanskje personer eller hendelser de har lært om i annen historieundervisning.

20.5 Svar, forslag til svar og kommentarer til oppgavene

Emne: Heksebrenning (1600)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om heksebrenning?

1. Hvorfor ble noen mennesker kalt trollmenn og hekser på 1500- og 1600-tallet?

Folk mente de gjorde magiske ting for å hjelpe andre

Folk mente de gjorde magiske ting for å skade andre

2. Hva skjedde med de som myndighetene trodde var hekser og trollmenn?

De ble satt i fengsel

De ble brent på bålet

3. Hva var spesielt med fjellet Domen?

Prestene i Europa mente at heksene samlet seg der

Prestene i Europa mente at fjellet var hellig

4. Hvem var Anders Poulsen?

En prest som reiste rundt i Sápmi på jakt etter hekser

En samisk noaidi som ble beskyldt for å drive med heksekunst

Emne: Gruver (1600)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om gruver i Sápmi?

1. Hva var det i steinen som samene fant?

Malm

Plast

Gruve

Sand

2. Hvilket av disse stedene har gruvedrift?

Oslo

Ivalo

Kolahalvøya

Jokkmokk

3. Europas største gruve ligger i

Kiruna

Tana

Røros

Kittilä

4. Hva er malm?

Spisse fjelltopper

Gruve med aktivitet

Stein med metall

Åpningen til gruva

Emne: Thomas von Westen (1700)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Thomas von Westen?

1. Hva betyr å misjonere?

Å lære andre om lover og regler

Å få andre til å tro på samme religion som deg

Å passe på at alle går på skole

2. Kongen i København mente at det var viktig å misjonere lengst mot

Nord

Sør

Vest

Øst

3. Hvem styrte misjoneringen?

Presten

Læreren

Kongen

Lensmannen

4. Hvem ble sendt nordover av kongen av Danmark-Norge for å misjonere?

Skatteoppkrevere

Fiskere

Lærere

Prester

5. Hva bygget Thomas Von Westen mange steder mens han bodde i nord?

Hus og hytter

Gammer og telt

Skoler og kirker

Båter og skip

Emne: Reinsdyr bryr seg ikke om landegrenser (1700)

Oppgave: dra og slipp

Plasser riktig forklaring til hvert av ordene.

A) Riksgrense

B) Reindriftssame

C) Grensekommisjon

D) Grenseavtale

E) Beiterettigheter

F) Beite

1) Et merke som viser hvor et land slutter og et annet land begynner. (A)

2) En som lever av å flytte med reinen og selge reinkjøtt, skinn og horn. (B)

3) En gruppe politikere som bestemte hvor grensene skulle gå. (C)

4) En tekst som sier noe om hvordan man skal forholde seg til grensen. (D)

5) At dyr har rett til å beite på et bestemt sted. (E)

6) Når dyr spiser mat fra naturen. (F)

Emne: Den farlige drikken (1700)

Oppgave: multiple choice

Hva har du lært om da det kom alkohol til Sápmi? Her kan det være flere riktige svar.

1. Hva hadde kjøpmennene, skatteinnskriverne og prestene med seg da de kom til Sápmi?

Alkohol

Sjokolade

Tobakk

Klær

2. Hva er alkohol?

Snus

Øl

Vin

Tobakk

3. Når man drikker for mye alkohol blir man:

Flink

Sløv

Sterk

Syk

4. Hvem tilbød alkohol til samene?

Kjøpmenn

Skatteinnkrevere

Prester

Fiskere

Emne: Hornlua

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. Hornlua var mote blant samene i over 100 år.

FAKTA

2. Det var en prest som først mente at det var noe djevelsk med hornlua.

FLEIP

3. Hornlua ble kastet i havet.

FLEIP

4. De andre ville ikke bruke hornlua fordi den var blitt brent som heks.

FAKTA

5. I dag er det ingen som bruker hornlue.

FLEIP

Emne: Grenseelv – Lakseelv (1700)

Oppgave: dra og slipp

Fullfør setningene med riktig ord.

Tanaelva er en stor elv øst i Finnmark.

På 1800-tallet begynte det å komme turister hit for å fiske.

Elva danner grensa mellom Norge og Finland.

I Tana fisker man ordentlig stor laks.

«Lakselordene» som fisket i Tanaelva kom fra England.

Emne: Kortskalle, langskalle (1800)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om hodeskallemåling på 1800-tallet?

1. På 1850 tallet begynte noen ivrige forskere å måle folks

Føtter

Hender

Hodeskaller

Ører

2. Hvordan mente forskerne samenes skaller var?

Korte

Lange

Runde

Brede

3. Hva påsto forskerne at formen på hodeskallen ville vise?

Språk

Intelligens

Levemåte

Alder

4. Noen forskere betalte kjøpmenn i Sápmi for å få tak i

Alkohol

Tobakk

Målebånd

Skjeletter og hodeskaller

Emne: Opprør i Kautokeino

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Kautokeino-opprøret?

1. Når skjedde det opprør i Kautokeino?

1852

1862

1890

2. Disse ble drept i opprøret:

Kjøpmannen og presten

Kjøpmannen og lensmannen

Lensmannen og presten

3. Hva skjedde med opprørslederne?

Halshugget eller fengslet

Drept på stedet

De stakk av og ble aldri funnet

4. Hvorfor var samene i Kautokeino sinte på kirka?

Fordi kirka hjalp til sånn at kjøpmennene kunne selge alkohol til samene

Fordi prestene ikke kunne snakke samisk

Fordi det ikke var plass til alle i kirka

5. Hvem stengte grensa mellom Norge og Russland i 1852?

Den russiske kongen

Den russiske hæren

Den russiske tsaren

6. Hodeskallene til de som ble halshugget ble

Sendt til hovedstaden til forskning

Begravet utenfor kirkegården

Lagt i kjelleren på Akershus festning

7. Hvorfor ble Lars Jakobsen Hætta benådet?

Han oversatte Bibelen til nordsamisk

Han skrev brev til kongen

De fant ut at han var uskyldig

8. Hva skjedde med Ellen Skum?

Hun ble dømt og satt i tukthus i 13 år i Trondheim

Hun ble dømt for å være hovedopprører og halshugget

Hun oversatte Bibelen til nordsamisk

Emne: Internatskolene (1800)

Oppgave: skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hva er et internat? Et sted hvor man bor mens man går på skole

2. Hvor i Norge ble det bygget mange internatskoler? I samiske områder

3. Hva var spesielt med internatskolene i de samiske områdene? Barna fikk ikke lov til å snakke samisk der

4. Hvorfor ble samiske barn plassert i internatskoler? For å bli mer lik de andre i samfunnet og å tilpasse seg flertallets språk og kultur

Emne: Læstadianismen

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. Lars Levi Læstadius var en svensk og samisk botaniker og prest.

FAKTA

2. Han levde fra 1700 til 1761.

FLEIP

3. Læstadius møtte en samejente som het Maria.

FAKTA

4. Læstadius visste ikke noe om at kirka gjorde urett mot samene.

FLEIP

5. Han hjalp samene til å slutte og drikke alkohol for at de skulle få et bedre liv.

FAKTA

6. Mange samer ble omvendt til kristendommen og ble læstadianere.

FAKTA

7. I dag finnes det læstadianisme også i USA.

FAKTA

8. I dag har man sluttet å bruke samiske tolker på læstadianske møter.

FLEIP

Emne: Samenes nasjonaldag

Oppgave: multiple choice

Hva har du lært om samenes nasjonaldag? Her kan det være flere riktige svar.

1. Når er samenes nasjonaldag?

4. februar

6. februar

1. mai

8. mai

2. Hvorfor er akkurat den datoen valgt til samenes nasjonaldag?

Det første samiske landsmøtet ble holdt på den datoen

Sametinget ble etablert på den datoen

Elsa Laula Renberg ble født på den datoen

Det er en tilfeldig valgt dato

3. Hvilke farger er med i det samiske flagget?

Rødt

Blått

Grønt

Lilla

4. Hvordan er det vanlig å feire samenes nasjonaldag

Gå med kofte

Spise samisk mat

Synge samenes nasjonalsang

Gå i barnetog

5. Hvordan feires samisk nasjonaldag i Oslo?

Den feires ikke i Oslo

Ordføreren inviterer til frokost på rådhuset

Ordføreren inviterer til kveldsmat på rådhuset

Ordføreren inviterer til middag på rådhuset

Emne: Torkel Persson (1900)

Oppgave: skriveoppgave

Skriv teksten din på ark, i bok eller på PC

Les teksten om Torkel Persson. Finn på flere skrøner om Torkel Persson i samme stil. Hvis dere vil kan dere lese fortellingene for hverandre i klassen.

Emne: Elsa Laula Renberg (1900)

Oppgave: skriv og tegn

Denne oppgaven gjør du på ark, i bok eller på PC

Tegn en tidslinje med årstallene i riktig rekkefølge: 1877, 1907, 1917, 1931, 1948. Finn de samme årstallene i teksten om Elsa Laula Renberg og skriv inn hendelsene på tidslinja. Lag en passe illustrasjon til tidslinjen din.

1877 – født i Sverige, Vilhelmina

1907 – Flyttet til Norge

1917 – Tok initiativ til å arrangere det første samiske landsmøtet i Trondheim

1931 – Elsa døde av tuberkulose

1948 – Mannen Thomas døde

Emne: Kåtaskolan (1900)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om kåtaskolan?

1. Hvem gikk på kåtaskolan?

Samiske barn i Sverige

Alle barn i samisk område i Sverige

Alle barn i hele Sápmi

2. Hvor ble undervisningen holdt?

I skolebygg

I gammer

Utendørs

3. Hvilket språk snakket lærerne på kåtaskolan?

Samisk

Svensk

Engelsk

Emne: Samerådet (1900)

Oppgave: fleip eller fakta

Fleip eller fakta?

1. I samerådet sitter det representanter fra Norge, Sverige, Finland og Russland.

FAKTA

2. Samerådet er det nyeste samarbeidet mellom samer fra ulike land.

FLEIP

3. Samerådet har bestemt hvordan det samiske flagget skal se ut.

FAKTA

4. Samerådet bryr seg ikke om samisk rettskriving.

FLEIP

Emne: La elva leve (1900)

Oppgave: sett sammen riktig

Hver setning mangler et ord. Plasser ordene under setning der de hører hjemme.

Elva som skulle demmes opp med en stor demning heter **Alta-Kautokeino** elva.

Bygda som skulle legges under vann av den store demningen heter **Masi**.

Naturvernere kjempet mot demningen, sammen med innbyggerne i bygda og andre samer.

I 1973 ble det bestemt at det skulle bygges en mindre demning i stedet.

I 1979 sultestreiket syv unge samer for samenes rettigheter utenfor Stortinget.

Demningen sto ferdig i 1987.

Emne: Suenjel

Oppgave: skriveoppgave

Skriv svarene dine på ark, i bok eller på PC.

1. Hvor lå Suenjel siida før 1917?

Russland.

2. Hvor lå Suenjel siida mellom årene 1917 og 1944?

Delt mellom Finland og Sovjetunionen (Russland).

3. Hvor bor folket fra Suenjel siida i dag?

Ved Sevettijärvi i Finland.

4. Hvorfor måtte Suenjel siidas folk flykte sørover i Finland i 1944?

På grunn av krigen som kom nærmere i 1944.

5. Hva hadde Suenjel siidas folk mistet til Sovjetunionen når de kom tilbake?

Hele Suenjel siida med husene, hjemmene og reinen.

6. På hvilken måte hjalp Finland flyktningene som ikke kunne reise tilbake til Suenjel?

De fikk nye reinflokker og et nytt sted å bo.

7. Skriv et brev til Russlands president der du argumenterer for at folket som bor ved Sevettijärvi må få komme hjem til Suenjel.

Emne: Sápmi brenner (1900)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om brenningen av Sápmi under andre verdenskrig?

1. Hva skjedde i Europa mellom 1939 og 1945?

Revolusjon

Demonstrasjon

Verdenskrig

2. Denne elva ligger mellom Kirkenes i Norge og Murmansk i Russland.

Tana

Litsa

Depnr

3. Russland het noe annet veldig lenge – hva var det?

Sovjetunionen

Ukraina

Hviterussland

4. Hvem ville ta kontroll over Murmansk?

Stalin

Hitler

Quisling

5. Hva gjorde soldatene før de flyktet fra Sápmi?

Brente

Festet

Hilste

Emne: Sameting

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om Sametinget?

1. Hvilket sameting ble opprettet først?

Det norske

Det svenske

Det finske

2. Hva slags saker skal Sametinget jobbe med?

Saker som regjeringen mener angår samene

Saker som FN mener angår samene

Saker som Sametinget selv mener angår samene

3. Hvordan får man en plass i Sametinget?

Man bli stemt frem gjennom valg – som på Stortinget.

Man arver plassen fra sine foreldre – som de kongelige.

Man blir plukket ut tilfeldig.

Emne: Vindmøller (1900)

Oppgave: sett sammen riktig

Hver setning mangler et ord. Plasser ordene under setningen der de hører hjemme.

Vindkraft er en **fornybar** naturressurs.

Vindmøller brukes til å lage **strøm**.

Reinsdyr er redde for vindmøller.

Bygging av vindmøller fører til store inngrep i **naturen**.

Emne: Rogna på Vardøhus festning (1900)

Oppgave: skriveoppgave

Les om Rogna på Vardøhus festning og skriv et femraderdikt om den. Skriv svarene dine på ark, i bok eller i et Word-dokument.

Slik skriver du et femraderdikt:

Første linje: ett ord – emnet for diktet.

Andre linje: to ord som beskriver emnet.

Tredje linje: tre ord som beskriver en handling knyttet til emnet.

Fjerde linje: fire ord som beskriver følelser om emnet.

Femte linje: ett ord – det samme som første linje.

Emne: Hva skjer når man demmer opp elva? (1900)

Oppgave: velg riktig svar

Hva har du lært om kraftverk og demninger?

1. Hvor bygges det demninger?

På land

I elver

I innsjøer

2. Man demmer opp elva for å lage

Kraftverk

Fiskevann

Vannforsyning

3. Kraftverkene produserer

Papir

Strøm

Drikkevann

4. Hva skjer med naturen der det bygges mange vannkraftverk?

Det blir ekstra frodig

Ingenting – alt er som før

Landområder blir lagt under vann – folk og dyr må flytte derfra

20.6 Tilleggsoppgaver

Gruvedrift

Les teksten om gruvedrift i Sápmi, og teksten om tamrein. Mange samer lever av og med naturen. Hvordan kan gruvedrift føre til at det blir problemer for samene? Diskuter i klassen eller i mindre grupper.

Heksebrenning

Les om heksebrenning i «Tidsreise Sápmi Skole». Les deretter fortellingen under om Marit fra Makkaur høyt for klassen, eventuelt kan elevene selv lese den. Diskuter hva den handler om – hva skjer – og hvorfor.

Marit fra Makkaur

Marit var en ung dame som bodde på Makkaur, et lite fiskevær like ved Båtsfjord i Øst-Finnmark i 1630 - årene. Der bodde det ca 200 mennesker og der bodde også en kjøpmann som solgte både kjøtt og korn. De fleste levde av fisk fra havet. Fisken var både mat og handelsvare.

Marit var gift med Erik og de hadde en sønn. De hadde et godt liv selv om det noen ganger hendte at det var lite fisk i havet. En gang var det veldig lite fisk. Folk sultet, men Kjøpmannen Oluf var ikke alltid villig til å hjelpe folk med lån av kjøtt og korn til de som sultet.

En dag var det store uenigheter mellom kjøpmann Oluf og Erik. De ble så sinte på hverandre at de begynte å slåss. Erik fikk et alvorlig slag i hodet, ble syk og døde noen uker etterpå.

Nå ble det vanskelig for Marit og sønnen hennes. Hun hadde lite mat og sønnen sultet. Huset var dårlig, og høsten var kald og rå. Noen ganger måtte Marit stjele kjøtt og mat fra uthusene til de andre. En dag oppdaget naboen det, og ba henne pelle seg vekk. Marit ble sint og kjeftet tilbake og truet med noen stygge ord.

Dessverre for Marit så ble naboen dårlig og døde noen uker etter denne hendelsen. Hva tror dere hendte med Marit, da?

Marit ble anklaget og beskyldt for å være heks og for å ha satt sykdom og død på sine naboer og deres kyr og sauer. Dette mens hun hadde vært fjøs jente og passet på både sauer og kyr for å tjene penger til mat.

De som bestemte på Makkaur dømte Marit til «båldom», som betyr at hun ble brent på bålet som heks. Alle på Makkaur kom for å se på bålet og brenninga. Dette skjedde i 1634.

Rune Blix Hagen

Internatskole

Les teksten om internatskole. Les deretter fortellingen under om Ester høyt i klassen. Diskuter i klassen eller i mindre grupper: Hvordan var Ester sin skolehverdag annerledes enn

deres? Be elevene tenke seg en hverdag på internatskole og skrive dagbok fra en vanlig skoledag.

Ester forteller

Jeg var 7 år da jeg måtte flytte hjemmefra og bo på internatskole hele uka. Det var ikke skolebuss den gangen så vi måtte gå langs elva om høsten og våren og på elveisen om vinteren. Det gjorde vi hver lørdag når skolen var ferdig, og tilbake til skolen på søndag kveld. Alle jentene måtte sove i store sovesaler. Vi var åtte stykker på samme rom. Vi hadde en vaskeservant på rommet og en potte under hver seng. Det skulle være musestille klokka 11. Jeg var redd de store jentene. Noen av dem var slemme og stakk oss som var små med nåler når ikke husmora så det. Vi måtte hjelpe til med å hente ved, vaske kopper, bære vann og vaske klær hver dag. Lekser gjorde vi hver dag fra fem til åtte om kvelden. Noen ganger hadde vi det gøy og lekte. Vi fikk ikke snakke samisk når vi lekte eller var på skolen. Selv om jeg var flink til å lese så forsto jeg ikke alltid det jeg leste. Ofte lengtet jeg hjem til mor og far og gråt meg i søvn om kvelden.

Kåtaskolan

Vi går på skole for å øve og lære mye, slik at hjernene våre blir smartere og bedre til å lære enda mer. Vi blir derfor klokere og forstår mer for hvert år, slik at vi kan ta gode valg i livene våre. Les teksten om kåtaskolan. Be elevene se for seg at de ikke fikk lov til å øve og lære det samme som de andre elevene – hva ville skjedd da? Diskuter i klassen eller i mindre grupper.

2000

Les hva de samiske barna og ungdommene sier om det å være samisk. Noen synes det er kult å være annerledes, ikke som alle andre ungdommer i Norge. Hva tenker dere om det? Hva vil det si å være annerledes? Tror dere norske barn og unge kan føle seg annerledes i Sápmi? På hvilken måte? Hvordan kan vi respektere og anerkjenne hverandre, selv om vi ikke nødvendigvis har like interesser, like meninger, lik historie, og lik kultur? Diskuter i klassen eller i mindre grupper.

20.7 Ressursbanken

Mari Boine har laget joik til Ellen Skum og filmen Kautokeinoopprøret. Den finnes på Spotify. Der finnes også en versjon av Ella Marie Hætta Isaksen. Søkord: *Elle* Film: Nils Gaup – *Kautokeinoopprøret*

Film: Harald Zwart – *Den 12. mann*.

Mikael Niemi: *Koke bjørn*, 2019 – om Læstadius.

A. Larsen: *Dagen gryr*, ForfatterneForlag, 1912.

Ellen Hofsø: *Elvesang*, ForfatternesForlag, 2017. Om innvandringen til Nord-Norge fra Nord-Finland og Nord-Sverige.

Tonstad: *Ole Henrik Magga*, 2020.

Rune Blix Hagen: *Ved porten til helvete*. Cappelen Damm, 2015.

<https://sametinget.no/>

NIM og ivaretagelse av urfolks rettigheter: <https://www.nhri.no/temaer/urfolk/>

Tidslinje med god oversikt over samisk historie: <https://samiskeveivisere.no/>

Heksemonumentet i Vardø: <https://www.varangermuseum.no/besok-oss/besokssteder/steilneset-minneste/>

Om pomorhandelen: <https://snl.no/pomorhandel>

UiO om internatskoler: <https://www.norgeshistorie.no/kilder/velferdsstat-og-vestvending/K1806-internatskole-for-samiske-barn.html>

Boka: *Pomoreventyr*, utgitt av «Pomor vennskapsforening» inneholder 11 eventyr og fortellinger fra Nord-Norge og det russiske nord. Kan fås ved henvendelse til Pomormuseet: vardo@varangermuseum.no

Fordypningstekst for elever om fornorskingspolitikken ligger i Verktøykista på nett.

20.8 Grunnleggende ferdigheter GLF

GLF	Dekket	Hvordan
Skriving	X	Dikt, skrøner, dagbok, fortellinger
Lesing	X	Tekster, andre tekster, se film
Digitale ferdigheter	X	Lete etter og vurdere informasjon på nettet, navigere i digitalt læremiddel, vurdere og lære ulike digitale presentasjonsverktøy
Regning	X	Årstall, plassere hendelser på tidslinje, regne ut alder
Muntlig	X	Diskutere, samtale om, lese selvskevne fortellinger/skrøner høyt for hverandre i klassen

21: HVA HAR SKJEDD DE SISTE TRETTI ÅR?

Sametinget ble opprettet i 1989. Sametinget arbeider for sikring og utvikling av samisk språk, kultur og samfunnsliv. Sametingsrådet fungerer som regjeringen og har medlemmer med hver sine ansvarsområder som utdanning, helse, kultur og næring. Sametinget fungerer som et rådgivende organ overfor Stortinget i saker som berør samene. Sametingsvalget er samtidig med Stortingsvalget. Sametinget fikk i 2020 overført ca. 1,1 milliard over statsbudsjettet.

Det er ingen tvil om at store internasjonale organisasjoner som FN, (UNPFII) har hatt stor betydning for utviklingen av det samiske samfunnet, f.eks. gjennom ILO-konvensjonen nr. 169 og barns rettigheter som ble ratifisert i 1990. Nå er det FNs bærekraftsmål som stiller krav om inkludering og mer likestilling av folkegrupper. Ratifiseringen av barns rettigheter ga også stor drahjelp for samiske barns rettigheter. Det ble startet samiske skoler og alle samiske barn i Norge har nå rett på undervisning i og på samisk, uavhengig av hvor de bor. Kommunene skal legge til rette for det. Sametinget har ansvar for å tilrettelegge læremiddelproduksjonen, og det er de senere år kommet på plass en god del læremidler i de fleste fag.

Samisk høgskole ble også etablert i 1989 og den har bidratt til utdanning av både lærere, førskolelærere, journalister og nå også sykepleiere. De har også et lesesenter med særskilt kompetanse på samiske barn og lesing og skriving. I tillegg har de en læremiddelportal til fri bruk for lærere. De har samarbeid og utveksling av forskningsbasert kunnskap om urfolk og utdanning av urfolk og urfolkspedagogikk over hele verden. Det skjer også forskning innenfor samer og helse.

Fornorskningspolitikken overfor samene har voldt stor smerte og ført til at mange har levd med skam og fornedrelse på grunn av sitt opphav. Det har vært store konflikter i nærmiljøene når f.eks. skilt med samiske stedsnavn eller samiskundervisning skulle på plass. Kongen ba om unnskyldning for fornorskningspolitikken i 1997, og det ble opprettet en sannhets- og forsoningskommisjon som gransker fornorskningspolitikk og urett begått overfor samer, kvener og norskfinner. De leverte inn sin rapport i 2023.

<https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/sannhets--og-forsoningskommisjonen/rapport-til-stortinget-fra-sannhets--og-forsoningskommisjonen.pdf>

Den norske stat sto som eier av Finnmark helt fram til midten av 2000-tallet. Da fikk FEFO/ Finnmarkseiendommen overta forvaltningen og styringen av Finnmark grunn. Der skal det være tre representanter fra fylket og tre fra sametinget. Det har vært konflikter mellom industribedrifter med konsesjoner fra staten, sametinget, samiske organisasjoner, næringer, FEFO og politikere i mange saker gjennom årene fra 1990 til i dag. Samene har måttet gi seg i sak etter sak som f.eks. har dreid seg om gruvedrift, vindmøller, mineralleting, osv. Både sameting og samiske interesseorganisasjoner, samiske politikere og næringer har kommet med sterk kritikk mot staten som gir og støtter opp om konsesjoner til utvinning og

utbygging på samiske landområder til tross for at sametinget og samiske organisasjoner har stemt mot.

I læreplanene av 2020 står det for første gang eksplisitt at alle elever på grunn- og videregående skoler skal lære om samisk historie, om fornorskning og samisk samfunnsliv. Dette vil forhåpentligvis føre til mer kunnskap om samer, samiske samfunnsforhold og samisk historie.
